

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH

TEOLOGICKÁ FAKULTA

Katedra pedagogiky

DIPLOMOVÁ PRÁCE

**REALIZACE OSOBNOSTNÍ
A SOCIÁLNÍ VÝCHOVY
NA ZÁKLADNÍCH ŠKOLÁCH**

Vedoucí práce: PaedDr. Petr Bauman

Autor práce: Bc. Martina Samková

Studijní obor: Pedagogika volného času

Ročník: 1.

2012

Diplomová práce v nezkrácené podobě

Prohlašuji, že svoji diplomovou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění, souhlasím se zveřejněním své diplomové práce, a to v nezkrácené podobě (v úpravě vzniklé vypuštěním vyznačených částí archivovaných Teologickou fakultou) elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

31. března 2012

.....
Podpis studenta

Poděkování

Děkuji PaedDr. Petru Baumanovi za odborné vedení diplomové práce a cenné připomínky, Mgr. Michalu Dubcovi za odborné metodické poznámky a Tomáši Sommerovi za pomoc s technickou stránkou práce.

Obsah

Úvod	7
1 Osobnostní a sociální výchova	11
1.1 Historie a definice OSV	11
1.2 Tematické okruhy OSV	12
1.2.1 Osobnostní rozvoj	13
1.2.2 Sociální rozvoj	21
1.2.3 Morální rozvoj	27
1.3 Aplikační témata	29
1.3.1 Jednání v rolích	29
1.3.2 Jednání v situacích	30
1.4 Čtyři cesty OSV	30
1.5 Principy OSV	33
1.5.1 OSV praktická	34
1.5.2 OSV propojená se životem žáků	35
1.5.3 OSV provázející	35
1.5.4 OSV zacílená	37
2 Postavení osobnostní a sociální výchovy v RVP ZV	39
2.1 Výskyt osobnostní a sociální výchovy v RVP ZV	39
2.2 OSV a ostatní průřezová témata	44
2.2.1 Průřezová témata	44
2.2.2 Vztah ostatních průřezových témat k OSV	45
3 Výzkumná část	49
3.1 Cíle a metodika výzkumu	49
3.2 Zkoumaný vzorek	49
3.3 Analýza ŠVP z pohledu OSV	50
3.4 Výstupy z analýz ŠVP	59
3.5 Exkurze ve výuce	63

3.6 Výstupy z exkurzí ve výuce	75
Závěr	77
Seznam použitých zdrojů	79
Seznam zkratk	83
Seznam příloh	85
Přílohy	87
55 témat OSV	87
Struktura analýzy ŠVP	91
Popis pozorovaných učebních jednotek	93
Abstrakt	107
Abstract	109

ÚVOD

Pojem osobnostní a sociální výchova jsem poprvé slyšela v době, kdy jsem se jela podívat na adaptační kurz realizovaný občanským sdružením Projekt Odyssea. Jediné, co jsem věděla, bylo, že toto sdružení se v rámci svých stmelovacích kurzů zaměřuje na „OSV“. Postupem času jsem se sama dostala k lektorování a v oblasti OSV se více vzdělávat. OSV rozvíjí praktické dovednosti, které si žáci po absolvování základní školy odnáší do běžného života, proto je toto téma pro mě tolik atraktivní. Dotýká se přirozeně každého jednotlivce a jeho každodenního života. Dalším z důvodů, proč jsem toto téma zvolila, je také fakt, že nyní pracuji ve vzdělávacím projektu „Jak efektivně vyučovat průřezová témata a současně rozvíjet čtenářství“, který mi dopomohl ke spolupráci se školami, jež v rámci výzkumné části analyzuji. Všechny tyto školy jsou do projektu zapojeny.

Často jsem přemýšlela, jak více propojit práci učitele s pedagogem volného času. Osobnostní a sociální výchova může být právě jednou z cest, neboť realizace osobnostně sociálního rozvoje nepatří jen do školních lavic. Tato diplomová práce by mohla pomoci pedagogům volného času, lektorům a jiným pedagogickým pracovníkům pochopit, jak učitelé přemýšlejí o OSV a snadněji tak navázat na jejich práci. Tím je pak možno dosáhnout i vzájemného obohacení a užší spolupráce. V ideálním světě to pak vypadá tak, že žáci různé dovednosti a postoje, které jsou učeny a trénovány učitelem během výuky, dále rozvíjejí během pobytu ve družinách, klubech a jiných volnočasových zařízeních. Stejně tak může být přínosná pro učitele, kteří takto mohou nahlédnout na způsoby realizace OSV svých kolegů a nechat se tak obohatit, inspirovat, případně se vyvarovat nedostatků. V neposlední řadě může pomoci učitelům při tvorbě školního vzdělávacího programu v oblasti začlenění OSV.

V práci se snažím popsat, jak je možno na základní škole pracovat s průřezovým tématem osobnostní a sociální výchova a jaké způsoby školy volí pro zařazení OSV do svých školních vzdělávacích programů. Mým cílem není vytvořit hromadné závěry, jak se na českých školách učí OSV, ale na šesti příkladech ukázat, jakými způsoby je možné výuku OSV uchopit, realizovat.

V teoretické části práce nejprve uvedu definici a popíši vznik OSV, dále se zaměřím

na obsahové vymezení tohoto průřezového tématu, kde zmíním jednotlivé tematické okruhy, z kterých často vychází cíle učebních jednotek, objasním čtyři cesty těchto tematických okruhů k žákům, poté uvedu způsoby realizace těchto cest – principy OSV, definuji postavení OSV v rámcovém vzdělávacím programu pro základní vzdělávání a její vztah k dalším průřezovým tématům, neboť některé tematické okruhy se vzájemně překrývají. Výzkumná část nabízí jednak analýzy ŠVP jednotlivých škol, tedy jak o tématech OSV učitelé přemýšlejí při tvorbě ŠVP, a jednak pozorování výuky a sebereflexi vyučujících, tedy jak učitelé vnímají realizaci těchto témat v praxi.

Práce se opírá především o literaturu J. Valenty a o odborné metodiky občanského sdružení Projekt Odyssea, jenž realizuje vzdělávací programy pro učitele a žáky v oblasti osobnostní a sociální výchovy.

1 OSOBNOSTNÍ A SOCIÁLNÍ VÝCHOVA

1.1 Historie a definice OSV

Pojem *osobnostní a sociální výchova* (OSV) byl převzat jako překlad jednoho z principů britského národního kurikula – *personal and social education* (PSE), jehož autorem je Steve Birch. Osobnostní a sociální výchova zahrnuje vše, co škola poskytuje pro osobní a sociální rozvoj svých žáků, který uskutečňuje v rámci příležitostního učení během i mimo vyučování.

Dle velšského kurikula¹ PSE vede žáky cestou osobnostně sociálního rozvoje, uplatňuje dosavadní zkušenosti a dovednosti žáků, které mohou dále rozvíjet, a upevňuje osobní postoje a hodnoty. Konkrétně cíle PSE jsou:

- rozvoj sebeúcty a pocitu osobní odpovědnosti;
- podpora sebeúcty, respekt k druhým a tolerance odlišnosti;
- opatření pro bezpečný a zdravý život;
- příprava na volbu a možnosti celoživotního vzdělávání;
- význam participace ve školních a komunitních organizacích (místní, národní i globální);
- podpora postojů a chování vůči zásadním otázkám udržitelného rozvoje a globálního občanství;
- příprava k odpovědnosti za dospělý život.

V tomto kurikulu je tedy osobnostní a sociální výchova chápána jako komplex systematického rozvoje osobnosti, jehož cílem je zvládat obtížné životní situace různého druhu.

Podoba české OSV se z britského kurikula inspirovala kromě názvu také metodikou a některými tematickými okruhy. České pojetí se formulovalo na počátku 90. let

---

¹Srov. *Personal and social education* [online]. Cardiff: Welsh Government, ©1999–2007, poslední aktualizace 23. 5. 2011 [cit.2012-02-02]. Dostupné na WWW: <http://wales.gov.uk/dcells/publications/curriculum_and_assessment/arevisedcurriculumforwales/personalandsocialeducation/PSE_Framework_WEB_%28E%29.pdf?lang=en>.

minulého století na Katedře pedagogiky Filozofické fakulty UK v Praze.² Josef Valenta charakterizuje OSV v první řadě jako *praktickou* disciplínu zabývající se rozvojem klíčových životních (osobnostních, sociálních a morálních) dovedností pro každý den. Také ji lze chápat jako disciplínu zabývající se rozvojem životních kompetencí v oblasti osobního života se sebou samým a života v mezilidských vztazích.³

Na praktické hledisko rovněž klade důraz občanské sdružení Projekt Odyssea, které pomáhá školám při zavádění osobnostní a sociální výchovy do běžné praxe.⁴

Pro bližší propojení OSV, jak je definována v RVP, byly vydány Doporučené očekávané výstupy (DOV), které popisují směřování všech témat OSV k témuž praktickému důsledku – k určitému chování žáka, kterým nepoškozuje nejen sebe, ale ani druhé lidi a společnost či svět, ve kterém žije.⁵

Právě svou praktičností se OSV liší od ostatních oborů. Spočívá to v tom, že se „učivem“ stává sám žák či konkrétní skupina a ve větší či menší míře také běžné situace každodenního života.

1.2 Tematické okruhy OSV

Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání předepisuje všem základním školám, aby v průběhu školní docházky žáky seznámily s jedenácti tematickými okruhy osobnostní a sociální výchovy.⁶ Pět okruhů prakticky rozvíjí *osobnostní* dovednosti (rozvoj schopnosti poznávání; sebepoznání a sebepojetí; seberegulace a sebeorganizace; psychohygiena; kreativita), čtyři okruhy rozvíjí *sociální* dovednosti (poznávání lidí; mezilidské vztahy; komunikace; kooperace) a dva okruhy rozvíjí *morální* dovednosti (řešení problémů a rozhodovací dovednosti; hodnoty, postoje, praktická etika).

Jedná se o teoretický popis okruhů, při němž by se mělo zohlednit chování, myšlení, cítění komunikace, hodnoty a vztahy žáků.

K těmto jedenácti tematickým okruhům byly postupně vydány tři zpřesňující ma-

---

²Srov. VALENTA, J. *Osobnostní a sociální výchova a její cesty k žákovi*, s. 7–9.

³*Tamtéž*, s. 13.

⁴Srov. *Projekt Odyssea* [online]. Praha: Projekt Odyssea, o. s. © 2006 [cit. 2011-12-08]. Dostupné na WWW: <<http://odyssea.cz/co-je-osv.php>>.

⁵Srov. PASTOROVÁ, M. *Doporučené očekávané výstupy*, s. 11.

⁶Srov. *RVP ZV*, s. 92.

teriály.

První z nich jsou *Doporučené očekávané výstupy* vytvořené J. Valentou, který je rozčlenil na dílčí části a tím je upřesnil. Se stejným cílem byl občanským sdružením Projekt Odyssea vydán i druhý materiál *55 témat OSV* (Příloha 1), která jsou ještě více konkretizována, a současně v rámci projektu *Zavádění osobnostní a sociální výchovy do školních vzdělávacích programů základních škol a nižších stupňů osmiletých gymnázií*⁷ k většině z nich byly ve spolupráci učitelů a lektorů sepsány lekce OSV (metodické příručky). Třetí zpřesňující materiál sepsal opět J. Valenta ve spolupráci s VÚP.

Tato kapitola uvádí definici dílčích tematických okruhů dle Doporučených očekávaných výstupů, které popsal J. Valenta.⁸

1.2.1 Osobnostní rozvoj

Rozvoj schopnosti poznávání

- *Cvičení smyslového vnímání*

V tomto okruhu se jedná o rozvoj jednak pěti vnějších smyslů, ale také o rozvoj vnímání sebe samého (vnitřní receptory stavů, nálad, pohybů). Hodnocení tohoto rozvoje lze uskutečnit téměř ve všech životních situacích – sběr informací, vnímavost vůči realitě, přesnost v odhadech okolností, reakce na okolní děje.

- *Cvičení pozornosti a soustředění*

Pozornost je zaměřenost vnímání, ale i myšlení či pocitů na určitý objekt. *Soustředění (koncentrace)* je základním rysem tohoto zaměření, který umožňuje věnovat se v určitém čase a prostoru právě tomuto objektu.⁹

Tento okruh nejprve mapuje osobní předpoklady pro koncentraci pozornosti a následně rozvíjí dovednost zaměřené pozornosti v situaci, kdy se pro ni člověk rozhodne.

---

⁷Srov. *Projekt Odyssea* [online]. Praha: Projekt Odyssea, o. s. © 2006. [cit. 2011-02-04]. Dostupné na WWW: <<http://odyssea.cz/projekty.php>>

⁸Srov. VALENTA, J. *Osobnostní a sociální výchova a její cesty k žákovi*, s. 17–40.

⁹Srov. MÍČEK, L. *Sebevýchova a duševní zdraví*, s. 41.

- *Cvičení dovedností zapamatování*

Paměť je schopnost uchovat po nějakou dobu v organismu určité informace a vybavovat je. Současně je základním předpokladem pro osvojování si (učení) čehokoliv. Pro zapamatování i vybavování existují různé strategie (např. zapojení obou hemisfér). Pro život je užitečné hledat ty, které vyhovují právě tomu kterému jedinci. Pozornost by měla být věnována nejen pojmové, ale i tělové či pocitové paměti.

- *Cvičení dovedností řešení problémů*

Problém je určitý reflektovaný stav věcí, z něhož vyplývá otázka, na kterou obvykle není hotová odpověď. Musí se tedy rozvinout určité poznávací a řešící aktivity. V první řadě se definuje problém, následuje hledání řešení, testování a výběr řešení a nakonec jeho aplikace. Z hlediska obsahu OSV se preferuje trénink řešení problémů v mezilidských vztazích, v životních situacích aj. (např. domluva výběru dárku pro učitele).

- *Cvičení dovedností pro učení a studium*

V první řadě se jedná o identifikaci vlastního učebního stylu, hledání vhodných studijních postupů (organizačně technické podmínky, vědomá práce s vlastním učebním stylem jako psychologickým jevem) a o tzv. *metakognitivní strategie* – dovednosti mapovat vlastní způsoby poznávání a učení se, analyzovat je a poučit se z toho.¹⁰

Tato oblast vychází z požadavků na tzv. *metodologickou gramotnost*, tedy na schopnost efektivně se učit a zdokonalovat své vlastní učení. Existuje mnoho metod, které efektivitě učení napomáhají, např. Insert, Volné psaní, Myšlenková mapa, Vennovy diagramy, Pětílístek aj.¹¹

---

¹⁰Srov. MAREŠ, J. *Styly učení žáků a studentů*, s. 45.

¹¹Srov. SRBOVÁ, K. *Učíme se učit se*, s. 24.

Sebepoznání a sebepojetí

Tato oblast vychází ze skutečnosti, že pro život se sebou samým i pro život s druhými je výhodné, když má jedinec realistický pohled na sebe samého, přisuzuje sám sobě adekvátní hodnotu (ani se závažně nepřeceňuje ani nepodněcuje) a je se svou vlastní hodnotou vyrovnán. Práce se sebepojetím má tedy i významnou preventivní funkci.

Sebepoznání prolíná všemi tématy OSV, každá úmyslná činnost má větší či menší sebepoznávací potenciál (sebepoznání v oblasti vztahu k vlastnímu tělu, sebepoznání v oblasti vlastností, sebepoznání v oblasti prožívání, sebepoznání v oblasti učebních stylů, sebepoznání v oblasti mezilidských vztahů, sebepoznání v oblasti hodnot a postojů, sebepoznání v oblasti chování, činností a dovedností, sebepoznání z hlediska osobní historie – vlivu různých osob na vlastní vývoj, sebepoznání v oblasti celkového sebeobrazu).

- *Já jako zdroj informací o sobě*

Lekce vede žáky k uvědomění, co se skrze sebe samé mohou o sobě dozvědět, k uvědomění, že člověk má tendenci zkreslovat svůj vlastní obraz ve své hlavě, k dovednostem sebepozorování, sebereflexe a korekce vlastního pohledu na sebe samého.

- *Druzí jako zdroj informací o mně*

Tato část okruhu odpovídá na otázky, jak naše sebepojetí ovlivňují druzí, čím ho ovlivňují (řeči, pohledy, zpětné vazby, hodnocení, chování vůči nám). Důležité je umět vybírat z reakcí druhých důležité informace, automaticky neodmítat kritické postoje vůči sobě, ale zároveň se zbytečně nenechat zraňovat negativními hodnoceními.

- *Moje tělo, moje psychika (temperament, postoje, hodnoty)*

Sem patří poznávání vlastního vnímání, tělovosti, myšlení, citů, temperamentu, charakteru, postojů a hodnot, chování, komunikace, otevřenosti a uzavřenosti, rozložení kvalit různých typů inteligencí (souborů schopností).

- *Co o sobě vím a co ne*

Tato oblast se týká sběru reálných informací a skutečného zjišťování toho, co o sobě víme jen my sami a co na nás vidí jen druzí a my sami ne. Co se tedy o sobě můžeme dovědět.

- *Jak se promítá mé já v mém chování*

Jde o odražení vlastního já v tom, co je navenek vidět a slyšet. Zpětně pak může vést k uvědomění si toho, co z vlastností komplikuje osobní komunikaci a vztahy s lidmi a naopak, co prospívá.

- *Můj vztah ke mně samému*

Žák by měl zlepšovat vztah k sobě samému a získávat sebedůvěru vyplývající z pozitiv (vlastnosti, dovednosti, činy), na kterých může u sebe samého stavět.

- *Moje učení*

Sebepoznávání v oblasti toho, jak poznávám, jak se učím, jako základ hledání dobrých strategií, ale i základ úvah o své další životní dráze, profesi.

- *Moje vztahy k druhým lidem*

Týká se mapování kvalit a problémů vztahů ve třídě, ale i v běžném životě. Cílem je najít efektivní způsob, jak osobně mohu vylepšovat mezilidské vztahy.

- *Zdravé a vyrovnané sebepojetí*

Tato tematika zahrnuje sebeobraz (co o sobě vím na základě sebepoznávání), sebereflexe (uvědomování si sebe sama), sebehodnocení (ocenění vlastních kvalit × sebekritika), sebeúcta (pozitivní vztah k sobě samému na základě identifikace vlastních pozitivních kvalit) a sebedůvěra (reálný odhad vlastních potencialit umožňující jednat efektivně, vhodně, bezpečně).

Seberegulace a sebeorganizace

Tato tematická oblast je rozdělena na dvě dílčí témata:

1. *Kontrola a regulace* (vlastního chování v situacích tady a teď)

- *Cvičení sebekontroly, sebeovládání – regulace vlastního jednání i prožívání, vůle*

Existují různé definice *vůle*, podle P. Hartla jde o cílevědomé úsilí směřující k dosažení vědomě vytčeného cíle.¹²

Cílem tohoto okruhu je, aby žák získal dovednost reflektovat své chtění a řízeně volit útlum některých prožitků či prvků chování nebo naopak jejich aktivaci (např. situace, kdy se mi něco nechce dělat, ale vím, že je to užitečné). I toto téma je důležité neopomíjet ve smyslu primární prevence.

2. *Plánování a organizace* (vlastního života a dodržování těchto plánů a organizace)

- *Organizace vlastního času, plánování učení a studia*

Jedná se o dovednost mapování vlastního času ke konání určité činnosti, zda to tak chci a zda to mohu změnit jinou organizací a také o dovednost rozlišovat podstatné × nepodstatné; cíle × úkoly; co je možno udělat × co je nutno udělat; co musím × co chci. Také se zde uplatňují volní dovednosti ve vztahu k organizaci vlastního času.

- *Stanovování osobních cílů a kroků k jejich dosažení*

Téma může napomoci k ujasnění si životních postojů a záměrů. Jde o úvahy nad vlastním životem – čeho chci v určité oblasti svého života dosáhnout (vzdělání, vztahy, profese, zájmy atd.). Dokdy a jak to chci uskutečnit? Co mi v dosahování brání a co jsem ochoten udělat pro překonání možných bariér?

---

¹²Srov. HARTL, P. *Psychologický slovník*, s. 677.

Psychohygienu

Do této tematické oblasti spadají opět dvě dílčí podskupiny.

1. *Prevence zátěží*

2. *Jednání v nastalé zátěžové situaci*

Reakce organismu na zátěžový podnět se označuje pojmem *stres*. Stres může mít podobu v rovině tělesné, duševní a sociální a může se přenést z jedné roviny na druhou a může zasahovat i několik rovin najednou.¹³

Zátěžové podněty jsou vyvolány buď podněty vnějšími (vztahy mezi lidmi, nároky ve škole nebo na pracovišti, hluk) nebo vnitřními (pocit neschopnosti vyrovnat se se situací).

- *Dovednosti pro pozitivní naladění mysli a dobrý vztah k sobě samému*

Jde zejména o tvorbu dovedností pro využívání pozitivního jazyka, orientaci pozornosti na pozitivní stránky jevů, o dovednost podpořit se sebestvrzujícími formulacemi, o umění odpustit si, o vyrovnané sebepojetí a o seberegulativní dovednosti (např. schopnost ovládnout se a nerozdmýchávat konflikt, který pak zpětně může způsobit zátěž mně samotnému).¹⁴

- *Sociální dovednosti pro předcházení stresům v mezilidských vztazích*

Tato oblast úzce souvisí s tematickým okruhem *Komunikace* (viz dále). K dovednostem, které se zde rozvíjí patří aktivní naslouchání, pátrání po porozumění, asertivní dovednosti, dovednosti pro řešení konfliktu.

- *Dobrá organizace času*

Jako téma prevence stresu je dobrá organizace času shodná s okruhem v kapitole *Seberegulace a sebeorganizace*.

---

¹³Srov. KŘIVOHLAVÝ, J. *Jak zvládat stres*, s. 9–10.

¹⁴Srov. VALENTA, J. *Učíme (se) komunikovat: metodika komunikace v rámci osobnostní a sociální výchovy*, s. 32.

- *Dovednosti zvládání stresových situací (rozumové zpracování problému, uvolnění – relaxace, efektivní komunikace atd.)*

Tato oblast je velice individuální. Někomu pro redukcí stresu vyhovuje fyzické cvičení, někomu poslech hudby, někdo raději o svém problému hovoří. Žáci by se měli seznámit s různými cestami zvládání stresu, vyzkoušet si je a vybrat si pro sebe tu neoptimálnější.

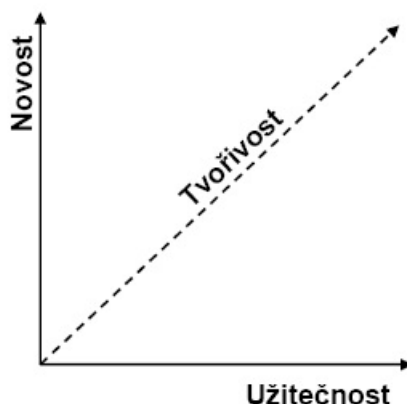
- *Hledání pomoci při potížích*

Žáci by se měli dovědět, ke komu se obrátit na pomoc v případě prožívání zátěže, kterou nemohou zvládnout vlastními prostředky.

Kreativita

Kreativita (tvořivost) je soubor schopností umožňujících vidět věci jinak, než je běžné, nacházet řešení problémů (i neobvyklá nebo náhradní). Kreativitu můžeme také chápat jako schopnost člověka představit si, vymyslet nebo provést něco nového a zároveň užitečného (Obr. 1).

Tvořivý člověk se na jednu věc dokáže dívat z několika pohledů a přinášet mnoho různých nápadů k jednomu tématu.¹⁵

Obrázek 1: Vztah mezi novostí, užitečností a tvořivostí

¹⁵Srov. ŽÁK, P. *Kreativita a její rozvoj*, s. 29.

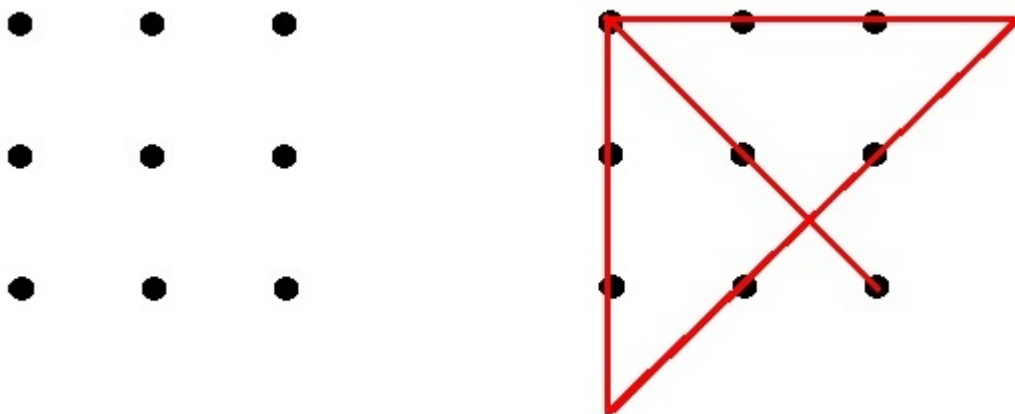
- *Cvičení pro rozvoj základních rysů kreativity (pružnosti nápadů, originality, schopnosti vidět věci jinak, citlivosti, schopnosti „dotahovat“ nápady do reality)*

Rozvíjí se schopnost mít více nebo méně neobvyklá řešení, být citlivý vůči vlastnostem reality a vidět možnosti jejich rozvíjení a proměn a dopracovat nápad.

- *Tvořivost v mezilidských vztazích*

Hovoří se o tom, jak kreativní přístup k realitě může zpříjemnit život, vztahy nebo učinit pro druhé zajímavou naši komunikaci či nás samotné. Tato kreativita je chápána jako podpůrný prostředek mezilidských vztahů, neměla by však být zneužívána jako léčba osobních nedostatků na cizí účet.

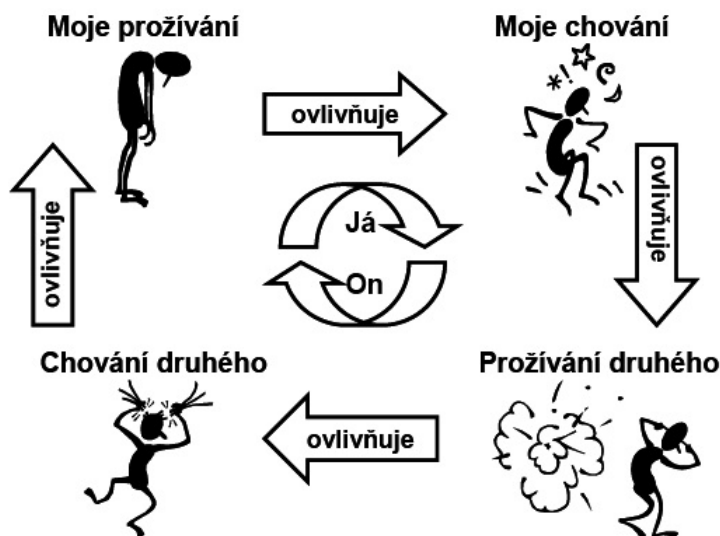
J. Hlavsa připomíná také další výhodu tréninku kreativity. Pomáhá odpoutání se od nežádoucích stereotypů jednání a chování ve vztazích a hledání nových úhlů pohledů a postupů, které mohou optimalizovat tato jednání a chování ve vztazích. Jako příklad uvádí cvičení, jehož cílem je spojit devět bodů v pravidelném čtvercovém uspořádání čtyřmi rovnými čarami jedním tahem (Obr. 2). Cílem má být nový pohled, který má pomoci překonat sugestivní působení tvaru – v tomto případě čtverce.¹⁶

Obrázek 2: Cvičení + řešení

¹⁶Srov. HLAVSA, J. a kol. *Psychologické metody výchovy k tvořivosti*, s. 60.

Tato oblast také vede žáky k uvědomění si vlivu našeho chování a prožívání na chování a prožívání druhých (Obr. 3).¹⁷

Obrázek 3: Vztah chování a prožívání

1.2.2 Sociální rozvoj

Poznávání lidí

- *Vzájemné poznávání se ve skupině/třídě*

Tato oblast se netýká jen nových kolektivů, ale i zaběhnutých skupin. Zde se žáci mohou věnovat tomu, co o sobě ještě neví, co se změnilo, jaká je skupinová soudržnost.

- *Rozvoj pozornosti vůči odlišnostem a hledání výhod v odlišnostech*

Toto téma upozorňuje na to, jak je různost běžná, zajímavá a podnětná. Jde o učení vidět nejen různosti, ale i shody.

- *Chyby při poznávání lidí*

Zde se žáci zabývají tím, co a jak může v nich samých zkreslovat ony obrazy dalších lidí. Nakolik posuzují lidi stereotypně, nakolik se snaží nevidět některé

¹⁷Srov. DUBEC, M. *Tvořivě řešíme mezilidské situace*, s. 9.

klady a zápory, nakolik vlastní hodnoty určují, jak vidět druhého, jak ovlivňuje poznávání druhých prostředí, nakolik mění vidění očekávání, která máme vůči druhým. Také je zde vhodné rozlišit, co všechno je užitečné vnímat na druhém v různých vztahových situacích (jinou optiku používám při výběru partnera pro život, jinou při výběru partnera na pracoviště a jinou při výběru partnera pro šachovou partii).¹⁸

- *Péče o dobré vztahy*

Vztah je podle P. Hartla definován jako působení mezi dvěma nebo i více osobami s tím, že tzv. primární mezilidský vztah je spojen s emocionální vazbou a odpovědností.¹⁹

Jde také o výměnu určitých hodnot (péče, láska, zabezpečení). Dobré vztahy přinášejí pozitivní výměny, nezraňující emoce, podporu. Žáci mohou mapovat své vlastní vztahy a uvažovat o jejich kvalitách.

- *Chování podporující dobré vztahy, empatie a pohled na svět očima druhého, respektování, podpora, pomoc*

Dobré vztahy podporují také uplatňované prvky morálky, spolehlivost, sdílení, výměny hodnot, společné názory nebo cíle. Žáci dostanou možnost zkoumat, které faktory hrají v jejich životě důležitou roli, v čem mají problém a co s ním mohou dělat, aby si své vztahy nekazili, ale udržovali je na dobré úrovni.²⁰

- *Lidská práva jako regulativ vztahů*

Jedná se o respektování nároků, které lidé mají ve vztahu k tomu, jak chtějí žít v konkrétních každodenních situacích. Jde však o respektování nároků, které nejsou na úkor nároků druhých.

V této oblasti patří k základním právům právě právo na respektování osobnosti, na odpovědnou svobodu rozhodování a jednání. Šance na lepší vztah závisí na tom, jak šetrně se dotýkáme práv druhého.

---

¹⁸Srov. HAYESOVÁ, N. *Základy sociální psychologie*, s. 69–71.

¹⁹Srov. HARTL, P. *Psychologický slovník*, s. 690.

²⁰Srov. FONTANA, D. *Psychologie ve školní praxi*, s. 299–300.

- *Vztahy a naše skupina/třída (práce s přirozenou dynamikou dané třídy jako sociální skupiny)*

Zde se těží z konkrétního vývoje vztahů ve skupině (třídě), z praktických vztahově-komunikačních situací. Rozvíjí se dovednosti pro život na základě uvědomování si a reflektování skupinových rolí, sledování situací spolupráce i soupeření, uvědomování si způsobů a kvalit komunikace, uvědomování si tvorby menších podskupin a kvalit vztahů mezi členy, prosazování zájmů jednotlivců ve skupině, uvědomování si skupinových tlaků, cílů, norem, řešení konfliktů ve skupině. Tím se napomáhá rozvoji dovednosti pro život v různých sociálních skupinách.

Komunikace

Sociální komunikací se rozumí specifická forma sociálních styků, která nespočívá jen v pouhém přenosu informací, ale předpokládá porozumění a výměnu emocionálního obsahu.²¹ P. Watzlawick ji definuje jako médium pozorovatelných manifestací lidských vztahů.²² Cílem mezilidské komunikace je co největší vzájemné porozumění.

- *Řeč těla, řeč zvuků a slov, řeč předmětů a prostředí vytvářeného člověkem, řeč lidských skutků*

Tento tematický celek učí žáky orientovat se v různých formách sociálního sdělování, jeho funkcím, obsahům sdělení typickým pro tyto různé způsoby komunikace a současně technickým nástrojům (zvuk, pohyb).

- *Cvičení pozorování a empatického a aktivního naslouchání, dovednosti pro sdělování verbální i neverbální (technika řeči, výraz řeči, cvičení v neverbálním sdělování)*

Zde se rozvíjí dovednosti sociální percepce a dovednosti specificky řízeného příjmu. Aktivní naslouchání je doprovázeno zpětnými vazbami o tom, že nasloucháme, shrnováním a parafrázováním výroků komunikačního partnera, ujišťováním se o pochopení jeho slov. Trénink výrazu řeči přispívá k barvitosti promluvy a větší

²¹Srov. JANDOUREK, J. *Sociologický slovník*, s. 126.

²²Srov. WATZLAWICK, P. *Pragmatika lidské komunikace*, s. 17.

srozumitelnosti díky rozvoji dovednosti regulace hlasitosti, rychlosti, intonace, akcentu. V nonverbální oblasti se rozvíjí dovednost regulovat uvědomování si pohybu a jeho užití ke sdělované informaci.

- *Specifické komunikační dovednosti (monologické formy – vstup do tématu „rétorika“)*

Toto téma se věnuje samostatnému vystupování, zajímavosti a obsahové správnosti projevu, formám efektivní prezentace, verbální tvořivosti a základům dovednosti poutavého vypravování.

- *Dialog (vedení dialogu, jeho pravidla a řízení, typy dialogů)*

Tato oblast zahrnuje pravidla efektivního a neagresivního dialogu – vzájemné naslouchání, neútočení na sebeobraz druhého, akceptování práva na odlišný názor, nehodnocení, vyvarování se interpretací.

- *Komunikace v různých situacích (informování, odmítání, omluva, pozdrav, prosba, přesvědčování, řešení konfliktů, vyjednávání, vysvětlování, žádost apod.)*

Jde o definici různých komunikačních situací a současné trénování modelových (zejména problematických) situací s využitím vhodných komunikačních prvků.

- *Efektivní strategie: asertivní komunikace, dovednosti komunikační obrany proti agresi a manipulaci, otevřená a pozitivní komunikace*

Komunikační strategie jsou určité způsoby využití různých forem komunikace k dosažení určitých cílů. *Asertivitu* definuje Z. Matula jako chování, které není agresivní, které není pasivní ani manipulativní, je to autentické chování, charakteristické otevřenou komunikací, pomocí kterého uplatňujeme svá osobní práva tak, abychom neohrozili či nenarušili osobní práva komunikačního partnera.²³

Komunikace by měla být neagresivní, nemanipulativní, otevřená, využívající *zpětnou vazbu* – způsob efektivního sdělení druhým, že je mi jejich chování (ne)příjemné. Pozitivní zpětná vazba napomáhá k upevnění žádoucího chování („Mám radost,

---

²³Srov. MATULA, Z. *Učíme se otevřeně uplatňovat své názory, potřeby a práva*, s. 15.

že jsi dneska vynesl smetí.“). Negativní zpětná vazba může pomoci ke změně nežádoucího chování („Je mi nepříjemné, když mě oslovuješ příjmením.“). Zpětná vazba využívá popisu vlastní emoce, pocitu (jsem smutný; potěšilo mě; naštvalo mě atd.), vztahově neutrálního popisu situace (když mě oslovuješ příjmením; když mluvíš ve chvíli, kdy mluví někdo jiný atd.) a jak je zmíněno výše, nepatří do ní hodnocení (jsi lajdák), věštění – interpretace (ty ses nesoustředil), mentorování – nevyžádané dobré rady (pomohla by ti dovolená), ironie (to snad nemyslíš vážně), manipulace (já si to tedy udělám sám, když nemůžeš) a agrese (citové vydírání, výhrůžky, rozkazy).

- *Pravda, lež a předstírání v komunikaci*

V tomto tematickém okruhu by se žáci měli věnovat studiu vlastních lží, komunikačních her, předstírání a jejich důvodům.

Kooperace a kompetice

Kooperací je míněna spolupráce, tedy společný podíl více osob na dosažení společného cíle.²⁴ Z hlediska sociální psychologie jde o tzv. pozitivní vzájemnou závislost lidí.²⁵ Kooperace pak může být dobrovolná či nedobrovolná, přímá či nepřímá, formální či neformální. Je založena racionálně nebo spíše iracionálně, bývá dílčí nebo komplexní, má trvalý či současný charakter. Podstatné rozdělení je na kooperaci prosociální (zaměřena k eticky hodnotným cílům) a kooperaci asociální (vymezena společensky nepřijatelnými cíli – zločinecké skupiny, gangy).²⁶

Kompeticí se rozumí soutěž, činnost, řízená interakce, při níž je pozitivní výsledek jedné strany podmíněn negativním výsledkem druhé strany.²⁷

---

²⁴Srov. HARTL, P. *Psychologický slovník*, s. 275.

²⁵Srov. KASÍKOVÁ, H. *Učíme se spolupráci spoluprací*, s. 11.

²⁶Srov. KASÍKOVÁ, H. *Kooperativní učení a vyučování*, s. 8.

²⁷Srov. JANDOUREK, J. *Sociologický slovník*, s. 125.

- *Rozvoj individuálních dovedností pro kooperaci (seberegulace v situaci nesouhlasu, odporu apod., dovednost odstoupit od vlastního nápadu, dovednost navazovat na druhé a rozvíjet vlastní linku jejich myšlenky, pozitivní myšlení apod.)*

Individuální dovednosti se týkají dovedností seberegulace (akceptování různosti názorů a snaha s nimi pracovat, ovládání emocí, ovládání chování, udržení pozornosti u úkolu, podřízení se, ovládnutí touhy prosazovat své vidění za každou cenu), myšlenkových dovedností (kritické hodnocení, umění nalézt místa kontaktu různých názorů, umění nacházení možnosti rozvíjení dalších názorů) a postojových dovedností (pozitivní přístup ke společné činnosti a lidem, se kterými spolupráce probíhá, důvěra ve skupinu).

- *Rozvoj sociálních dovedností pro kooperaci (jasná a respektující komunikace, řešení konfliktů, podřízení se, vedení a organizování práce skupiny)*

Sociální dovednosti se týkají dovednosti komunikace (naslouchání, jasnost a srozumitelnost, etická úroveň komunikace), dovednosti pro řešení problémů, konfliktů (vyjasňování cílů, hledání styčných bodů a řešení, hledání podpory a hygieny práce), dovednosti organizace (rozdělení práce a rolí, způsoby vedení skupiny, využití osobních předpokladů členů skupiny).

- *Rozvoj individuálních a sociálních dovedností pro etické zvládnutí situací soutěže, konkurence*

Tato oblast se týká především sledování vlastních reakcí prožívání i chování na situace související se soutěží (před soutěží, v jejím průběhu, po soutěži). Cílem je potom najít to, co nám umožňuje jít do soutěže efektivně a naopak, co nám v soutěžení brání, leká nás na konkurenci atd. Tím si lze uvědomit, pro jaký typ soutěže se jedinec hodí. Je také užitečné neopomíjet trénování relaxačních dovedností ve vztahu ke kompetici (zklidnění), trénování seberegulačních (slušné chování během soutěže) a sebereflektujících dovedností (zvládnutí situace, strategie, uchování vlastní sebeúcty v průběhu soutěže) a připomenout etický rozměr soutěže.

1.2.3 Morální rozvoj

Řešení problémů a rozhodovací dovednosti

Tato oblast opět nabízí pohled ze dvou úhlů:

1. Problém jako konkrétní učební látka (žáci se učí dovednostem pro řešení problémů)

2. OSV jako pole pro řešení osobních problémů žáků (nejedná se o skupinové řešení intimních problémů)

- *Dovednosti pro řešení problémů a rozhodování z hlediska různých typů problémů a sociálních rolí*

Problém je sporná otázka, situace vyžadující řešení; cíl, k jehož splnění se teprve musí hledat cesty.²⁸ Musí se tedy rozvinout aktivity spojené s poznáváním a řešením problému. V této oblasti je navíc kladen důraz na etický rozměr většiny problémů v mezilidských vztazích.

- *Problémy v mezilidských vztazích*

Do tohoto tématu patří všelijaké typy problémů ve vztazích mezi lidmi, jejich obvyklé příčiny, důsledky, strategie překonávání. Také je možné se zaměřit na konkrétní problémy v konkrétní sociální skupině (např. třídě, škole) a učit se na jejich řešení.

- *Zvládání učebních problémů vázaných na látku předmětů*

Toto téma je částečně orientované k didaktice vyučovacích oborů. Problémové vyučování v jakémkoliv předmětu nás může učit znát pojem „problém“ a zacházet s ním. Pokud se navíc problém řeší skupinově, přibývá navíc rovina problémů v mezilidských vztazích a komunikaci o problému věcném. V reflexi je pak možno ukázat různé vrstvy problematičnosti a strategie jejich zvládání či nezvládání.

---

²⁸Srov. HARTL, P. *Psychologický slovník*, s. 453.

- *Problémy v seberegulaci*

Řada potíží, které lidé způsobují sobě samým i sobě navzájem, je ovlivněna neschopností dostatečně ovládnout některé motivy, pocity či prvky chování. Nedostatky seberegulace se pak mohou projevat v násilí nebo naopak v pasivitě. V této oblasti je užitečné mapovat okamžiky selhávání vůle, identifikovat problémy způsobené vlastní vůlí, jejich důsledky a možnosti překonávání. I v tomto tématu je důležitý preventivní rozměr.

Hodnoty, postoje, praktická etika

- *Analýzy vlastních i cizích postojů a hodnot a jejich projevů v chování lidí*

Podle P. Hartla je *hodnotou* míněna vlastnost, kterou jedinec přisuzuje objektu – jevu (tedy i člověku), situaci, události atd., a to ve vztahu k uspokojování vlastních potřeb a zájmů.²⁹ Během života si člověk vytváří soubor preferencí vztahujících se k určitým jevům a tím vzniká osobní žebříček hodnot.

Postoje jsou sklony ustáleným způsobem reagovat na předměty, osoby situace a na sebe sama.³⁰ Jsou to obvykle vztahy k jevům. S hodnotami souvisí svým hodnotícím rozměrem a jistou intenzitou. Zpravidla ovlivňují naše chování.

- *Analýzy vlastních i cizích postojů a hodnot a jejich projevů v chování lidí*

V tomto okruhu jde o mapování vlastních hodnotových žebříčků a preferencí, postojů k různým jevům a vlivu hodnotového systému na chování člověka.

- *Vytváření povědomí o kvalitách typu odpovědnost, spolehlivost, spravedlivost, respektování atd.*

Zde půjde především o ujasnění obsahu těchto pojmů a jejich vztahu k životní zkušenosti žáků. Jak si kdo stojí ve svém osobním životě, pokud jde o tyto vlastnosti, k nimž lze ještě přidat toleranci, otevřenost, poctivost, slušnost, pravdomluvnost, ohleduplnost, respekt.

---

²⁹Srov. HARTL, P. *Psychologický slovník*, s. 192.

³⁰*Tamtéž*, s. 442.

- *Pomáhající a prosociální chování (člověk neočekává protislužbu)*

Co může bránit pomoci, co ji může usnadnit, co může motivovat. Také je možno otevřít otázku odměny a osobní zkušenosti žáků s prosociálností. Vznik prosociálního chování podmiňují tři druhy činitelů – kognitivní (schopnost vnímat a chápat situaci tak, jak ji vnímá a chápe druhá osoba; určitá kvalita morálního úsudku), motivační (zájem jednotlivce o potřeby a dobro druhých; obecná zaměřenost pomáhat jiným), situační (sociální normy a pravidla).³¹

- *Dovednosti rozhodování v eticky problematických situacích všedního dne*

Obvykle se jedná o situace, kdy člověk stojí před volbou a tato volba se může nepříznivě dotknout zájmů, potřeb či práv jiných lidí, zvířat, prostředí, ale z druhé strany se může dotknout zájmů, potřeb a práv rozhodujícího se jedince. Opět je vhodné trénovat modelové situace a využívat osobních zkušeností žáků.

1.3 Aplikační témata

O těchto tématech se již RVP ZV nezmiňuje. J. Valenta je popisuje jako témata, jež mají za úkol upozornit, že všechny soubory témat a dovedností ožívají v našem životě v situacích a v různých životních rolích. A lze je tedy trénovat navozováním rolí a situací.³²

1.3.1 Jednání v rolích

Tématem jsou specifické role, do nichž se žák dostává či může dostat:

- role, které žák skutečně zastává nebo mohou v jeho životě nastat v současném období;
- role, do nichž se může dostat později;
- role, do nichž se žák může dostat velmi nepravděpodobně nebo vůbec, ale z hlediska učení jsou užitečné.

³¹Srov. VACEK, P. *Morální vývoj v psychologických a pedagogických souvislostech*, s. 44.

³²Srov. VALENTA, J. *Osobnostní a sociální výchova a její cesty k žákovi*, s. 41–43.

Sociální role je definována jako předpokládaný způsob chování jedince v určité situaci, pro kterou je dána konkrétní společenská norma.³³ Sociální role je tedy vždy spojena s určitým chováním a s určitými situacemi. S každou rolí se pojí určité osobnostní nároky a také nároky sociální, jelikož jsou zpravidla komplementární – vznikají a mají smysl ve spojení s jinými rolemi (učitel – žák, lékař – pacient, prodavač – zákazník). Znamená to tedy, že řada rolí vyžaduje určité typy sociálních dovedností.

1.3.2 Jednání v situacích

Tématem jsou specifické situace, do nichž se žák dostává či může dostat:

- každodenní sociální a komunikační situace;
- neběžné situace (konkurz na zaměstnání);
- složité situace (odmítání drogy);
- krizové situace (konflikt);
- situace specifické pro určité role (rodič, žák, reklamující zákazník);
- profesně specifické situace (učitel, manažer, obchodník);
- fiktivní situace a role (kosmonaut na Marsu).

Pojem *mezilidské situace* se dá vymezit jako souhrn mezilidských vztahů v daném čase a prostoru. OSV metodicky pracuje s tím, že situace buď navozuje (hra, úkol) nebo využívá situace nastalé samovolně (spor, emoční rozrušení po nepovedené aktivitě). Některé situace jsou tzv. problematické. Příprava na střet s těmito situacemi by měla ideálně vyústit do toho, aby žák byl schopen efektivně takové situace ovlivnit, zvládnout, vyjít z nich pokud možno bez poškození.

1.4 Čtyři cesty OSV

J. Valenta popisuje čtyři základní cesty, jak lze zprostředkovat témata OSV žákům.³⁴ Každá z nich si vyžaduje specifické znalosti, dovednosti, případně i vzdělání učitele.

---

³³Srov. HARTL, P. *Psychologický slovník*, s. 512.

³⁴Srov. VALENTA, J. *Osobnostní a sociální výchova a její cesty k žákovi*, s. 57.

Témata OSV lze žákům zprostředkovat následujícími způsoby:

1. Způsob, jakým učitel běžně komunikuje a jedná se žáky

Za základní podmínku OSV je považována vztahově symetrická (respektující, vstřícná) komunikace mezi učitelem a žákem. Jedná se o přístup, profesionální postoj. Vztahově symetrická (respektující) komunikace spočívá především v tom, že učitel:

- sám se řídí pravidly a principy, které požaduje od žáků;
- dokáže rozpoznat ironii, manipulaci, nevyžádané dobré rady a další projevy nerespektující komunikace u druhých i u sebe;
- během komunikace se žáky se dokáže výše zmíněných prvků vyvarovat;
- vytváří prostor pro otevřenou komunikaci a samostatné rozhodování žáků všude tam, kde je to možné. Žáci mohou např. rozhodnout o obsahu části programového bloku OSV, nikoliv však již o tom, zda se program bude realizovat. To již je rozhodnutí učitele, které činí z asymetrické pozice vyšší moci, dané větší odpovědností, než je odpovědnost žáků;
- často používá komunikační nástroje, jako jsou otevřené otázky, popisný jazyk, zpětná vazba, sebeotevření, nabídka, žádost, apod.;
- důsledně se drží provázejícího přístupu OSV (viz dále).

Z výše uvedeného plyne, že učitel nevystačí pouze se symetrickou pozicí (vhodnou během aktivit se žáky). Situačně zaujímá i asymetrickou pozici nadřazené autority, rozhoduje, co se bude dít, zda a kdy se to bude dít, hodnotí programové celky, uděluje sankce při bezohledném porušování pravidel apod. Do první cesty OSV k žákům patří i další charakteristiky učitelova jednání, kterými vyjadřuje svůj vztah k žákům. Například to, jak žákům umožňuje podílet se na rozhodování ve skupině, jak spravedlivě se žáky jedná a jak sám dokáže dodržovat zásady, které hlásá.

2. Způsob, jak učitel využívá spontánní neplánované situace k OSV

Každý den ve škole přináší mnoho neplánovaných situací, které mají silný potenciál pro osobnostní rozvoj a sociální učení žáků. Může to být porušování dohodnutých pravidel ze strany žáků, vyrušování v hodině, konflikt žáků, kterého je učitel svědkem, ale třeba

i únava a nepozornost žáků. Mnohé situace se nepravidelně opakují a řeší se tedy neustále. Když se je podaří vhodně uchopit, učitel ji může využít k osobnostně sociálnímu rozvoji žáků. V opačném případě hrozí, že se sníží k výchovně neúčinné ignoraci, zstrašování či příliš rychlé sankci.

Příklady:

- *„Aničko, pojd’me si připomenout pravidla naší třídy. Co máme dohodnuto o braní věcí druhým? Aha. Ty jsi teď Vendule schovala penál za skříň. Ráda bych, abys to napravila tak, jak jsme se dohodli. Co Ty na to?“*
- *„Aha, naším problémem je, jak zařídit, abychom během týdne získali chybějící články do našeho třídního časopisu. Jaký nástroj pro řešení problémů můžeme použít v takové situaci? Ano, i mne napadl brainstorming. Pojd’me využít toho, co jsme se naučili v brainstormingu. Jak bychom tedy mohli postupovat? Co uděláme jako první a co jako druhé?“*
- *„Někteří z Vás na mě působí hodně unaveně. Vidím, že ležíte na lavicích, opíráte si hlavy o ruce, když něco říkám, nedíváte se na mne, ptáte se na věci, které jsem před chvílí říkala. Vždyť je také šestá vyučovací hodina. Jestli chcete, naučíme se teď cvičení, které nám pomůže trochu se probudit a soustředit se na výuku. Můžeme to potom používat i sami doma, když nám už učení nepůjde „do hlavy“. Začneme tím, že se takhle posadíme, zavřeme oči a budeme zhluboka dýchat...“*

3. Začlenění témat OSV do vyučovaného předmětu

Všechny vyučovací předměty umožňují pracovat s tématy OSV. Existují dva hlavní způsoby, jak „dostat“ OSV do vyučovaného předmětu:

- ***používanými metodami vyučování*** (v jakémkoli předmětu) – metody kooperativního vyučování, hraní rolí, brainstorming, myšlenková mapa, reflexe apod.
- ***realizací témat OSV, která jsou obsažená v očekávaných výstupech vzdělávacích oborů v RVP*** – sebepoznávání (výchova k občanství); aktivní

naslouchání (český jazyk a literatura); respekt mezi chlapci a dívkami (člověk a jeho svět); spolupráce při pobytu v přírodě (tělesná výchova); asertivní komunikace (výchova ke zdraví); tvořivý způsob řešení matematických a fyzikálních úloh (matematika a její aplikace, fyzika); přípravy na vyučování.

4. Práce s tématy OSV v samostatných časových blocích

Ve škole se k tomuto způsobu nabízí hned několik forem:

- pravidelné třídnické hodiny;
- školní prožitkové kurzy;
- projektové vyučování;
- samostatný předmět OSV;
- volitelné semináře a kroužky.

V každé z uvedených cest se učení sociálním a osobnostním dovednostem odehrává trochu jinak. Nelze tvrdit, že jedna cesta je lepší nebo horší, v ideálním případě je nejefektivnějším způsobem (cestou) určitá kombinace všech čtyř zmíněných.³⁵

Ve výzkumné části v oblasti analýz ŠVP jsou pro mě podstatné především cesty 3 a 4, tedy začlenění OSV do ostatních předmětů a OSV jako samostatný časový blok. V části exkurze na výuce se zaměřím i na cesty 1 a 2, tedy jak učitel běžně komunikuje se žáky a případné využití neplánované situace.

1.5 Principy OSV

Jak již bylo zmíněno, osobnostní a sociální výchova rozvíjí praktické životní dovednosti, tedy požaduje od žáka určitou dovednost (vysvětlí, popíše atd.) a učí žáka jednat. Důležité je právě slůvko „učí“. To že žák například nějakým způsobem prezentuje, nemusí být totéž jako mít dobré prezentační dovednosti.³⁶

³⁵Srov. VALENTA, J. *Osobnostní a sociální výchova a její cesty k žákovi*, s. 118.

³⁶Srov. VALENTA, J. *Kurikulum životních dovedností (témata a problémy)*. *Pedagogika*, s. 198–214.

Pro realizaci výše zmíněných cest jsou podle J. Valenty nezbytné čtyři metodické principy, díky nimž žáci OSV přijímají.³⁷ Osobnostní a sociální výchova je úspěšná tehdy, pokud je:

- praktická;
- propojená se životem žáků;
- provázející;
- zacílená.

1.5.1 OSV praktická

Dovednosti si žáci nejlépe osvojí tím, že porozumí jejich smyslu, zkouší si je a opakovaně procvičují v reálných nebo modelových situacích. Jednou z metod učení, kterou OSV uplatňuje, je přímý trénink dovedností. Žáci se například učí bránit se manipulaci tím, že si v modelových situacích zkouší různé způsoby, jak lze na manipulaci reagovat, učí se formulovat pravidla chování ve třídě tím, že využijí své předchozí zkušenosti s jejich formulací na stmelovacím kurzu, nebo se učí zlepšovat si svou paměť pro studium tím, že si vyzkoušejí několik mnemotechnických pomůcek (například uspořádání slov do smysluplného příběhu).

Osvojení dovednosti velmi urychluje a zpřesňuje *reflexe* prožité zkušenosti (rozbor, zhodnocení, které si s pomocí učitele formuluje žák po aktivitě). Učitel napomáhá reflexi žáků zejména cíleným kladením dotazů nebo jinou technikou. Např. žáci o prožité zkušenosti diskutují v malých skupinkách a pak své myšlenky prezentují. Nebo svou zkušenost vyjádří výtvarnou technikou, po které se dále diskutuje apod. Reflexe je neoddelitelnou součástí OSV. Bez reflektivního zhodnocení právě prožité zkušenosti nemá tato zkušenost svou plnou účinnost pro rozvoj nebo korekci žákových postojů a chování. Reflexe může vypadat tak, že žáci popíší svoji zkušenost z toho, co prožili, zformulují, co by příště v situaci podobné té, kterou během aktivity prožili, udělali stejně či jinak a zformulují, co si z prožité aktivity odnášejí do života.³⁸

---

³⁷Upraveno a rozšířeno dle VALENTA, J. *Osobnostní a sociální výchova a její cesty k žákovi*, s. 44.

³⁸Srov. DUBEC, M. *Zásobník metod používaných v OSV*, s. 9.

Reflektující otázky by měly směřovat ke konkrétnímu cíli a dopomoci tak k jeho ověření. Cílem může například být: „*Žák zhodnotí svůj přínos pro výsledek skupinové práce.*“ Reflektující otázky směřující k tomuto cíli by mohly znít následovně: „*Ukažme si počtem zdvižených prstů, nakolik si myslíme, že jsme přispěli k výsledku skupinové práce.*“ nebo „*Popišme konkrétně, čím jsme v naší skupině přispěli k výsledku skupinové práce.*“ Samostatná skupinová práce tedy ještě OSV nevytváří, důležité je skupinovou práci reflektovat.

1.5.2 OSV propojená se životem žáků

OSV klade důraz na propojení probíraných témat k vlastní osobnosti, k vlastním zkušenostem a k vlastním potřebám žáků. Jde o pojmenování smyslu a užitečnosti rozvíjených dovedností pro vlastní život. (Kdy to použiji? K čemu mi to bude?) Netýká se to jen jednotlivých žáků, ale i celé třídy i s jejími aktuálními potřebami. V OSV se žáci neučí o „lidech obecně“, ale o sobě, o spolužácích a mezilidských vztazích ve třídě.

V praxi to může vypadat tak, že si žáci sami volí témata, která jsou pro ně důležitá a užitečná, pojmenovávají a řeší své aktuální problémy, které jim přinášejí společné školní situace (například spor o to, kdo měl uklidit ve třídě), dostanou příležitost osobně si vyzkoušet dané chování a procvičit si příslušnou dovednost, mají právo prožít si aktivitu vlastním způsobem a hovořit o tom v reflexi. Z každé aktivity (zkušenosti) si mohou odnést jiné závěry pro vlastní život.

1.5.3 OSV provázející

Úkolem učitele v OSV je vytvářet bezpečný prostor pro otevřenou komunikaci, experimentování s chováním, kvalitní reflexi a samostatné rozhodování žáků. Dle V. Srba učitel při aplikaci postupů OSV dbá na to, aby nevstupoval do role „odborníka“ na to, co je pro žáky „dobré“ a „správné“, nebo „znalce“ nejlepšího možného řešení daného problému či situace.³⁹ (Např. „Takhle nemůžeš mluvit, musíš říci: . . .“) OSV by pak nebyla provázející (průvodce ukazuje celou krajinu, nabízí široké výhledy), ale direktivní, mentorující (mentor předkládá jen to, co považuje za obecně vhodné a nutné stylem

³⁹Srov. SRB, V. *Jak na osobnostní a sociální výchovu*, s. 11.

„Tohle musíte znát, takhle to vidět, toto dělat.“)

Vhodné a užitečné formy chování objevují a formulují sami žáci na základě přímých osobních zkušeností. Jedině tak je možno dle V. Srba⁴⁰ dosáhnout toho, že žáci budou získané dovednosti používat samostatně a dobrovolně i mimo školu v běžném životě, a nikoli pouze pod pedagogovým dohledem. Zejména v této době takřka neomezeného přístupu k informacím žáci do svého uvažování a chování začleňují jen to, co si zkusili, zažili – a ono to fungovalo a jim se to líbilo. Dodržovat „provázející“ přístup je pro mnoho učitelů velmi náročný úkol. Provázení znamená tázat se a vnímat, co druhý potřebuje právě teď. Neprovázet ho cestami, které považuje učitel za nejlepší, nebo které se mu kdysi osvědčily. Provázející přístup nebrání pečlivě dbát například na dodržování základních pravidel chování a spolupráce ve skupině. Umět pracovat s pravidly ve skupině je náročné umění a je součástí provázejícího přístupu.

Provázející přístup nevyklučuje ojedinělé direktivní intervence učitele. Zvláště v krizových situacích. (Např. „Dost! Přestaň házet papírky po třídě.“) Po takovém zásahu ale může překvapivě brzy následovat komunikace, která žákům dává prostor pro sebereflexi a sebeřízení. (Např. „Zastavil jsem naši práci. Co se tu dělo? Jaký to mělo na naši práci vliv? A co s tím uděláme, co navrhujete? Co budeme příště dělat úplně stejně a co bude lepší dělat jinak?“) V takovýchto případech vystupuje učitel jako dobrý rozhodčí fotbalového utkání. Má citlivě posoudit, kdy je cennější po faulu pokračovat ještě chvíli ve hře, aby neztratila celistvost, nebo kdy zasáhnout okamžitě a danou událost podrobit společné reflexi.

Díky reflexi si žáci z prožitých aktivit odnášejí obohacenou (vědomě zpracovanou) zkušenost uplatnitelnou v dalším učení a v životě. Reflexe urychluje a prohlubuje sociální učení, a proto je základní metodou osobnostní a sociální výchovy. Provázející úloha učitele hraje významnou roli během reflexe. Učitel klade otázky a nehodnotí. Žáci pak mohou dojít k tomu, co si z řečeného mohou odnést do svého běžného, každodenního života.⁴¹

Provázející učitel dává žákům prostor a neustále jej pro ně vytváří, klade otevřeně

---

⁴⁰ *Tamtéž*, s. 11.

⁴¹ Srov. DUBEC, M. *Zásobník metod používaných v OSV*, s. 9.

otázky. (Např. Jak probíhalo...? Jakým způsobem? Jak jste se cítili, když...? Co...? Co dalšího chcete...? Co ještě? Co také? Co nejvíc? O čem ještě chcete...? Z jakého důvodu ano? Z jakého důvodu ne? Co tě vedlo k...? Z jakého důvodu ses rozhodl...? Kdo ještě? Kolik ještě? Kde jste cítili, zažili, viděli, měli...?), často mluví a se svými návrhy přichází až jako poslední, poskytuje žákům popisnou zpětnou vazbu na jejich chování, pokud něco nedopadne podle učitelových představ, například když žáci zklamou jeho důvěru, neužije tuto zkušenost k zavření situace („Tak takhle, vážení, už nikdy.“), ale k otevření, zužitkování („Bylo to nepříjemné, ale pojďme o tom mluvit.“). Provázející učitel by se měl vyvarovat hodnocení. Neříká tedy, co bylo dobře, co špatně. Kdo se vyjádřil hrubě, agresivně, nesmyslně, zmateně – nebo výborně, skvěle. Hodnotit znamená uplatňovat moc nad ostatními. Podporovat tím jejich bezmoc. Hodnotit znamená dodatečně upírat druhému svobodu jeho rozhodnutí („Nadrobili jste si to sami, tak teď si to pěkně sníte.“). Hodnotit znamená nerespektovat osobitost, ale prosazovat sílu. („Jednal jsi nemožně, takže se teď půjdeš omluvit, tvůj názor mě vůbec nezajímá.“) Hodnotit znamená zavírat možnosti. („Nezvládl jsi to. Chci, abys to říkal takhle, je to osvědčený způsob.“) Hodnotit znamená dávat něčemu hodnotu z pozice vyšší moci. („Jak tě tohle mohlo vůbec napadnout?“)⁴²

1.5.4 OSV zacílená

Osobnostní a sociální výchova je výchova ve škole, tj. záměrná činnost učitelů, která směřuje k přesným a konkrétním výchovným cílům. Obecná témata OSV jsou snadno zformulovatelná (sebepoznání, komunikace, spolupráce, etické jednání). Formulace konkrétních a dosažitelných cílů v OSV však často přináší větší problémy. Proto byly vydány zpřesňující materiály, které byly popsány v podkapitole 1.2.

Formulace cílů vyžaduje i schopnost přizpůsobovat témata konkrétním žákům, jejich potřebám a aktuálním vztahům ve třídě. Situace je o to náročnější, že OSV usiluje o provázející přístup (viz výše). Znamená to, že v ideálním případě by to měl nakonec být konkrétní žák, kdo si zformuluje, vybere či upřesní konečný cíl, ke kterému chce dospět.

---

⁴²Srov. MATULA, Z. *Učíme se otevřeně uplatňovat své názory, potřeby a práva*, s. 28–30.

To ale nic nemění na tom, že je důležité si v OSV cíle stanovovat. Některé cíle si lze formulovat podle tematických okruhů OSV. Jiné cíle se určují pouze na základě konkrétní situace a potřeb žáků. Cíle jsou vždy oporou nejen pro učitele, ale vytvářejí i rámec pro žáky, ve kterém si mohou svůj cíl více či méně „došít na míru“. Z časového hlediska lze v OSV rozlišit dva typy cílů:

1. Krátkodobé cíle – obvykle trénink konkrétní dovednosti; Příkladem krátkodobého cíle může být situace, kdy si žák vyzkouší řešení modelového konfliktu a uvede, k jakým důsledkům jeho řešení vedlo, jak je s tímto řešením spokojen. Popíše, co se pokusí přenést do vlastní praxe. Další situace může být na stmelovacím kurzu, kde si žáci společně zformulují základní pravidla chování ve třídě a seřadí je podle toho, za jak důležitá je považují. Poté v modelových situacích předvedou, jak se dodržování těchto pravidel projevuje v chování.

2. Dlouhodobé cíle – obvykle změna v jednání nebo postojích žáků; Častými praktickými příklady dlouhodobých cílů je oslovování spolužáků křestním jménem nebo vyžádanou přezdívkou, používání zpětné vazby (Např. „Mám vztek, když mi místo Petře říkáš Petříčku.“) místo agrese (Např. „Ty blbečku, neštví mě.“) v situacích, kdy se žákovi nelíbí chování spolužáka, nebo neagresivní upozornění na porušování dohodnutých pravidel chování.

2 POSTAVENÍ OSOBNOSTNÍ A SOCIÁLNÍ VÝCHOVY V RVP ZV

OSV patří od září 2007 do povinného obsahu vzdělávání na všech základních školách a osmiletých gymnáziích v České republice. Jedná se o jedno z tzv. průřezových témat, která mají prostupovat vzděláváním na 1. stupni i na 2. stupni. Všechna průřezová témata však nemusí být zastoupena v každém ročníku, povinností školy však je nabídnout žákům v průběhu základního vzdělávání postupně všechny tematické okruhy jednotlivých průřezových témat. Je možné využít jako integrativní součást vzdělávacího obsahu vyučovacího předmětu nebo v podobě samostatných předmětů, projektů, seminářů, kurzů apod.⁴³

2.1 Výskyt osobnostní a sociální výchovy v RVP ZV

Konkrétní obsah osobnostní a sociální výchovy se v RVP ZV vyskytuje na několika místech. Část lze nalézt v *Pojetí a cílech základního vzdělávání*, částečně se překrývá s *Klíčovými kompetencemi*, je v *Cílovém zaměření jednotlivých vzdělávacích oblastí*, vyskytuje se v *Očekávaných výstupech jednotlivých vzdělávacích oborů* a též v jejich *učivu*. Řada obsahů se vztahem k OSV se napříč celým RVP ZV překrývá.⁴⁴

Pojetí a cíle základního vzdělávání

Zde se vyskytnou například cíle *„Vytvářet u žáků potřebu projevovat pozitivní city v chování, jednání a prožívání životních situací; rozvíjet vnímavost a citlivé vztahy k lidem, prostředí i k přírodě“*, *„Vést žáky k všestranné, účinné a otevřené komunikaci“* nebo *„Připravovat žáky k tomu, aby se projevovali jako svébytné, svobodné a zodpovědné osobnosti, uplatňovali svá práva a naplňovali své povinnosti“*.

Klíčové kompetence

Řada obsahů osobnostní a sociální výchovy se nachází v klíčových kompetencích. V oblasti kompetence k učení se jedná o obsah *„Žák vyhledává a třídí informace a na základě*

---

⁴³Srov. RVP ZV, s. 90.

⁴⁴Zpracováno dle RVP ZV.

jejich pochopení, propojení a systematizace je efektivně využívá v procesu učení, tvůrčích činnostech a praktickém životě“.

Oblast kompetence k řešení problémů zahrnuje obsah *„Žák vyhledá informace vhodné k řešení problému, nachází jejich shodné, podobné a odlišné znaky, využívá získané vědomosti a dovednosti k objevování různých variant řešení, nenechá se odradit případným nezdarem a vytrvale hledá konečné řešení problému“.*

Oblasti kompetencí komunikativních se týká obsah *„Žák využívá získané dovednosti k vytváření vztahů potřebných k plnohodnotnému soužití“* nebo *„Žák naslouchá promluvám druhých lidí, porozumí jim, vhodně na ně reaguje, účinně se zapojuje do diskuse, obhajuje svůj názor a vhodně argumentuje“.*

V kompetencích sociálních a personálních se jedná o obsah *„Žák účinně spolupracuje ve skupině, podílí se společně s pedagogy na vytváření pravidel práce v týmu, na základě poznání nebo přijetí nové role v pracovní činnosti pozitivně ovlivňuje kvalitu společné práce“* nebo *„Žák vytváří si pozitivní představu o sobě samém, která podporuje jeho sebedůvěru a samostatný rozvoj; ovládá a řídí svoje jednání a chování tak, aby dosáhl pocitu sebeuspokojení a sebeúcty“.*

Kompetence občanské zahrnují obsah *„Žák respektuje přesvědčení druhých lidí, váží si jejich vnitřních hodnot, je schopen vcítit se do situací ostatních lidí“.*

V kompetencích pracovních je uveden obsah *„Žák přistupuje k výsledkům pracovní činnosti nejen z hlediska kvality, funkčnosti, hospodárnosti a společenského významu, ale i z hlediska ochrany svého zdraví i zdraví druhých, ochrany životního prostředí i ochrany kulturních a společenských hodnot“.*

Cílové zaměření jednotlivých vzdělávacích oblastí

Výskyt obsahu osobnostní a sociální výchovy v jednotlivých vzdělávacích oblastech je dán vzájemným vztahem tohoto průřezového tématu a vzdělávací oblasti. Vztah OSV ke vzdělávací oblasti *Jazyk a jazyková komunikace* je založen na tom, že se zaměřuje na každodenní verbální komunikaci jako klíčový nástroj jednání v různých životních situacích. Rozšiřuje specifické možnosti jazyka o sociální dovednosti. V cílovém zaměření je uvedeno mj., že *„Žák má být veden k vnímání a postupnému osvojování jazyka*

jako bohatého mnohotvárného prostředku k získávání a předávání informací, k vyjádření potřeb i prožitků a ke sdělování názorů“.

Vzdělávací oblast *Člověk a jeho svět* lze naplňovat prostřednictvím témat směřujících k sebepoznání, zdravému sebepojetí, seberegulaci a k udržení psychického zdraví – psychohygieně, komunikaci, mezilidským vztahům. Konkrétně jde například o zaměření *„Žák má být veden k poznávání a chápání rozdílů mezi lidmi, ke kulturnímu a tolerantnímu chování a jednání na základě společně vytvořených a přijatých nebo obecně uplatňovaných pravidel soužití, k plnění povinností a společných úkolů“* nebo *„Žák má být veden k samostatnému a sebevědomému vystupování a jednání, k efektivní, bezproblémové a bezkonfliktní komunikaci i v méně běžných situacích, k poznávání a ovlivňování své jedinečnosti (možností a limitů)“.*

Úzká je vazba ke vzdělávací oblasti *Člověk a společnost*, konkrétně k tématům *„lidská setkání, vztahy mezi lidmi, zásady lidského soužití“* a *„podobnost a odlišnost lidí, vnitřní svět člověka, osobní rozvoj“* (všechna tato témata jsou v OSV vnímána jako samostatná), kde jsou definovány cíle *„Žák má být veden k utváření vědomí vlastní identity a identity druhých lidí, k rozvíjení realistického sebepoznávání a sebehodnocení, k akceptování vlastní osobnosti i osobnosti druhých lidí“*, *„Žák má být veden k utváření pozitivních vztahů k opačnému pohlaví v prostředí školy i mimo školu, k rozpoznávání stereotypního nahlížení na postavení muže a ženy v rodině, v zaměstnání i v politickém životě, k vnímání předsudků v nazírání na roli žen ve společnosti“* .

Vazba ke vzdělávací oblasti *Člověk a příroda* se týká evoluce lidského chování, zvířecí a lidské komunikace a seberegulujícího jednání jako základního ekologického principu. Nabízí také možnosti rozvoje emocionálních vztahů, osobních postojů a praktických dovedností ve vztahu k přírodnímu prostředí. Konkrétně se jedná o cíle *„Žák má být veden k způsobu myšlení, které vyžaduje ověřování vyslovovaných domněnek o přírodních faktech více nezávislými způsoby“* nebo *„Žák má být veden k zapojování do aktivit směřujících k šetrnému chování k přírodním systémům, ke svému zdraví i zdraví ostatních lidí“.*

Vztah ke vzdělávací oblasti *Umění a kultura* se týká především společného zaměření na rozvoj kreativity, smyslového vnímání a chápání umění jako prostředku komunikace

a osvojování si světa, které se promítá v cílech *„Žák má být veden k uvědomování si sebe samého jako svobodného jedince; k tvořivému přístupu ke světu, k možnosti aktivního překonávání životních stereotypů a k obohacování emocionálního života“*.

Propojení se vzdělávací oblastí *Člověk a zdraví* se týká především témat reflektujících fyzickou stránku člověka, sociální vztahy, komunikaci a rozhodování v běžných i vypjatých situacích, konkrétně cílového zaměření *„Žák má být veden k propojování činností a jednání souvisejících se zdravím a zdravými mezilidskými vztahy se základními etickými a morálními postoji, s volným úsilím atd.“* nebo *„Žák má být veden k využívání osvojených preventivních postupů pro ovlivňování zdraví v denním režimu, k upevňování způsobů rozhodování a jednání v souladu s aktivní podporou zdraví v každé životní situaci i k poznávání a využívání míst souvisejících s preventivní ochranou zdraví“*.

Osobnostní a sociální výchova také přispívá k realizaci vzdělávací oblasti *Člověk a svět práce*, zejména zdokonalováním dovedností týkajících se spolupráce a komunikace v týmu a v různých pracovních situacích. Zde je možno nalézt cíl *„Žák má být veden k vytrvalosti a soustavnosti při plnění zadaných úkolů, k uplatňování tvořivosti a vlastních nápadů při pracovní činnosti a k vynakládání úsilí na dosažení kvalitního výsledku“* nebo *„Žák má být veden k chápání práce a pracovní činnosti jako příležitosti k seberealizaci, sebeaktualizaci a k rozvíjení podnikatelského myšlení“*.

Očekávané výstupy jednotlivých vzdělávacích oborů

V očekávaných výstupech jednotlivých vzdělávacích oborů lze nalézt například ve vzdělávacím oboru Český jazyk a literatura pro 1. období výstup *„Žák respektuje základní komunikační pravidla v rozhovoru“*, v oboru Člověk a jeho svět pro 1. období v oblasti Lidé kolem nás výstup *„Žák projevuje toleranci k přirozeným odlišnostem spolužáků, jejich přednostem i nedostatkům“*, ve 2. období pak výstup *„Žák vyjádří na základě vlastních zkušeností základní vztahy mezi lidmi, vyvodí a dodržuje pravidla pro soužití ve škole, mezi chlapci a dívkami, v rodině, v obci (městě)“*. Podobně se obsah OSV nachází ve vzdělávacím oboru Výchova k občanství ve výstupu *„Žák uplatňuje vhodné způsoby chování a komunikace v různých životních situacích, případné neshody či konflikty s druhými lidmi řeší nenásilným způsobem“*. Ve stejné oblasti pak výstup *„Žák*

posoudí a na příkladech doloží přínos spolupráce lidí při řešení konkrétních úkolů a dosahování některých cílů v rodině, ve škole, v obci“, dále ve vzdělávacím oboru Výchova ke zdraví se ve 2. vzdělávacím období nalézá výstup „Žák respektuje přijatá pravidla soužití mezi vrstevníky a partnery; pozitivní komunikací a kooperací přispívá k utváření dobrých mezilidských vztahů v širším společenství (v rodině, komunitě)“ a „Žák uplatňuje ohleduplné chování k druhému pohlaví“. Vzdělávací obor Člověk a svět práce zahrnuje mj. obsah „Žák dodržuje zásady hygieny a bezpečnosti práce; poskytne první pomoc při úrazu“. Obsah OSV lze také nalézt v celé podoblasti Člověk jako jedinec oboru Výchova k občanství.

Učivo

Obsah OSV se vyskytuje také v učivu jednotlivých vzdělávacích oborů. Například ve vzdělávacím oboru Český jazyk a literatura lze v učivu pro 1. období nalézt „Naslouchání – praktické naslouchání (zdvořilé, vyjádření kontaktu s partnerem); věcné naslouchání (pozorné, soustředěné, aktivní – zaznamenat slyšené, reagovat otázkami)“. Podobně ve vzdělávacím oboru Informační technologie lze nalézt v učivu pro 2. stupeň „Ochrana práv k duševnímu vlastnictví, copyright, informační etika“, obor Člověk a jeho svět obsahuje mj. učivo „Soužití lidí – mezilidské vztahy, komunikace, obchod, firmy, zájmové spolky, politické strany, církve, pomoc nemocným, sociálně slabým, společný „evropský dům“, v učivu oboru Výchova k občanství se nachází „Vztahy mezi lidmi – osobní a neosobní vztahy, mezilidská komunikace; konflikty v mezilidských vztazích, problémy lidské nesnášenlivosti“ a „Zásady lidského soužití – morálka a mravnost, svoboda a vzájemná závislost, pravidla chování; dělba práce a činností, výhody spolupráce lidí“. V učivu jednotlivých oborů lze obsah OSV nalézt také v celé podoblasti Člověk jako jedinec oboru Výchova k občanství a podkapitole učiva Osobnostní a sociální rozvoj oboru Výchova ke zdraví.

2.2 OSV a ostatní průřezová témata

2.2.1 Průřezová témata

Jak již bylo zmíněno dříve, osobnostní a sociální výchova se dle RVP ZV řadí mezi tzv. *průřezová témata*.

„Průřezová témata reprezentují v RVP ZV okruhy aktuálních problémů současného světa a stávají se významnou a nedílnou součástí základního vzdělávání. Jsou důležitým formativním prvkem základního vzdělávání, vytvářejí příležitosti pro individuální uplatnění žáků i pro jejich vzájemnou spolupráci a pomáhají rozvíjet osobnost žáka především v oblasti postojů a hodnot.“⁴⁵

Tematické okruhy průřezových témat procházejí napříč vzdělávacími oblastmi a umožňují propojení vzdělávacích obsahů jednotlivých oborů. Tím přispívají ke komplexnosti vzdělávání žáků a pozitivně ovlivňují proces utváření a rozvíjení klíčových kompetencí žáků. Pod pojmem klíčové kompetence se rozumí soubor znalostí, dovedností a postojů, které přesahují konkrétní oborové poznatky a umožňují jejich efektivní využití.⁴⁶

Díky průřezovým tématům žáci dostávají možnost utvářet si integrovaný pohled na danou problematiku a uplatňovat širší spektrum dovedností. Průřezová témata tvoří povinnou složku základního vzdělávání. Škola musí do vzdělávání na obou stupních zařadit všechna průřezová témata uvedená v RVP ZV. Všechna PT však nemusí být zastoupena v každém ročníku. V průběhu základního vzdělávání je povinností každé školy postupně žákům nabídnout všechny tematické okruhy jednotlivých průřezových témat. Jejich rozsah a způsob realizace záleží na konkrétní škole a je popsán v ŠVP. Průřezová témata je možné využít jako integrativní součást vzdělávacího obsahu vyučovacího oboru nebo v podobě samostatných předmětů, projektů, seminářů, kurzů apod. Podmínkou účinnosti průřezových témat je jejich propojenost se vzdělávacím obsahem konkrétních vyučovacích předmětů a s obsahem dalších činností žáků realizovaných ve škole i mimo školu. V etapě základního vzdělávání jsou kromě OSV definována tato průřezová témata:⁴⁷

---

⁴⁵Srov. RVP ZV, s. 90.

⁴⁶Srov. BELZ, H., SIEGRIST, M. *Klíčové kompetence a jejich rozvíjení*, s. 166.

⁴⁷Srov. RVP ZV, s. 90.

- Výchova demokratického občana,
- Výchova k myšlení v evropských a globálních souvislostech,
- Multikulturní výchova,
- Environmentální výchova,
- Mediální výchova.

2.2.2 Vztah ostatních průřezových témat k OSV

Všechna průřezová témata pracují s cíli v oblasti dovedností a postojů žáků. Žák by měl základní školu opouštět vybaven určitými dovednostmi a postoji, které si osvojil v rámci výuky průřezových témat. Každé průřezové téma má vlastní specifickou obsahovou strukturu, která je strukturována do tematických okruhů. V některých tematických oblastech se však mohou překrývat. Tato překrytí ve vztahu k OSV znázorňuje tabulka (Tabulka 1). S definicí tematických okruhů OSV jsem vycházela z dříve zmíněných materiálů o. s. Projekt Odyssea (Příloha 1) a tematické okruhy ostatních průřezových témat vychází z RVP ZV. Tuto tabulku uvádím z toho důvodu, že některá místa školních vzdělávacích programů se často nezaměřují specificky na jedno průřezové téma, zde myšleno OSV, ale hovoří o průřezových tématech hromadně.

Tabulka 1: Překrytí témat OSV s tématy ostatních PT

Téma	Tematický okruh	OSV
VDO	Způsoby uplatňování demokratických principů a hodnot v každodenním životě školy	7.1 Žák formuluje a respektuje základní pravidla chování ve třídě a ve škole
	Demokratické způsoby řešení konfliktů a problémů v osobním životě i ve společnosti	8.6 Žák kultivovaně zvládá konflikty
VMEGS	Mezinárodní organizace a jejich příspěvek k řešení problémů dětí a mládeže	11.6 Žák identifikuje, které reálné problémy si zaslouhují jeho angažovanost, a tyto problémy řeší
MKV	Jedinečnost každého člověka a jeho individuální zvláštnosti	2.1 Žák poznává svou osobnost (temperament, motivaci, schopnosti)
	Osobní příspěvek k zapojení žáků z odlišného kulturního prostředí do kolektivu třídy	6.2 Žák popisuje odlišnosti spolužáků ve třídě a formuluje výhody (přínosy) těchto odlišností
	Význam kvality mezilidských vztahů pro harmonický rozvoj osobnosti	7.2 Žák projevuje chování podporující dobré mezilidské vztahy (žádá, děkuje, daruje, slaví...)
	Naslouchání druhým, komunikace s příslušnými odlišnými sociokulturními skupinami, vstřícný postoj k odlišnostem	8.1 Žák rozlišuje projevy respektující a nerespektující komunikace

Téma	Tematický okruh	OSV
EV	Ochrana biologických druhů	11.3 Žák pečuje o věci, rostliny, zvířata, lidi
	Aktuální (lokální) ekologický problém (příklad problému, jeho příčina, důsledky, souvislosti, možnosti a způsoby řešení, hodnocení, vlastní názor, jeho zdůvodňování a prezentace)	11.6 Žák identifikuje, které reálné problémy si si zaslouhují jeho angažovanost, a tyto problémy řeší
MV	Vnímání autora mediálních sdělení – výrazové prostředky a jejich uplatnění pro vyjádření či zastření názoru a postoje i pro záměrnou manipulaci	8.5 Žák odmítá manipulaci
	Komunikace a spolupráce v týmu	9.1 Žák dodržuje efektivní postup práce v týmu

3 VÝZKUMNÁ ČÁST

3.1 Cíle a metodika výzkumu

V této části práce analyzuji školní vzdělávací programy šesti základních škol, zpracuji záznamy z pozorování vyučování dvanácti konkrétních lekcí a seberefektivní dotazníky vyučujících těchto lekcí. Jedná se o učební jednotky, které pracují s cíli OSV. U analýz ŠVP se vzhledem k metodám výzkumu zaměřím primárně na dvě z cest, jak je možné žákům OSV zprostředkovat – začlenění témat OSV do vyučovaného předmětu a práce s tématy OSV v samostatných časových blocích. U části pozorování výuky se kromě dvou výše zmíněných cest pokusím všimnout i dvou zbývajících, tedy způsobu, jakým učitel běžně komunikuje a jedná se žáky a způsobu, jak učitel využívá spontánní neplánované situace k OSV.

K výstupům z analýz ŠVP dále přidám poznatky, které vyplynuly také z osobního kontaktu a zkušenosti se školami (rozhovor s učiteli, řediteli).

3.2 Zkoumaný vzorek

Školy, které jsou v rámci této práce zkoumány, se zapojily do projektu „*Jak efektivně vyučovat průřezová témata a současně rozvíjet čtenářství*“ (PTaČ).⁴⁸ Školy byly osloveny na základě předchozí spolupráce s organizacemi a sdruženími, které jsou do projektu rovněž začleněny. Jedná se o školy bez specifického zaměření výuky.

- Základní škola Chrudim
- Základní škola a mateřská škola Dobronín, příspěvková organizace
- Základní škola T. G. Masaryka Poděbrady, Školní 556, okres Nymburk
- Základní škola Liberec
- Základní škola, Mateřská škola, Základní umělecká škola Jesenice
- Základní škola Vrané nad Vltavou

---

⁴⁸Srov. *Průřezová témata a čtenářství* [online]. Praha: Projekt Odyssea, 2011. [cit. 2011-12-08]. Dostupné na WWW: <<http://ptac.cz/skoly.php>>

Ve výčtu jsou školy uvedeny pod svým oficiálním názvem. V následujících tabulkách budu uvádět pracovní zjednodušené názvy.

3.3 Analýza ŠVP z pohledu OSV

Pro analýzu ŠVP⁴⁹ jsem si vytvořila strukturovaný postup, obsahující určitá kritéria. Pro přesnější analýzu jsem použila doplňující podotázky, které jsou obsaženy v příloze (Příloha 2). Výstupy analýz ŠVP jednotlivých škol předkládají následující tabulky (Tabulka 2–7).

Tabulka 2: Výstup analýzy ŠVP ZŠ Chrudim

Základní škola Chrudim	
Oblast kritérií	Výstup
Formy integrace OSV	Integrace obsahu tematických okruhů do vzdělávacího obsahu jednotlivých předmětů, včetně volitelných.
	Semináře fungující napříč jednotlivými ročníky školy.
	Pravidelné projektové dny.
	Systém na sebe navazujících kurzů, napříč jednotlivými ročníky školy.
Explicitní výskyt OSV	V popisu režimových opatření uplatňovaných v provozu školy.
	V popisu cílů ŠVP.
	V popisu výchovně vzdělávacích strategií.
	V popisu metod používaných závazně všemi učiteli školy.
Obory (projekty), obsahující témata OSV	Pravidelné třídnické hodiny.
	Finanční gramotnost.
	Projekt STOD (Spolu to dokážeme) – spolupráce žáků vyšších ročníků se žáky nižších ročníků.

⁴⁹K výstupům analýz ŠVP byly částečně použity materiály projektu *Jak efektivně vyučovat průřezová témata a současně rozvíjet čtenářství*.

Základní škola Chrudim	
Oblast kritérií	Výstup
Další formy rozvoje znalostí, dovedností v souvislosti s OSV	ŠVP pro školní družinu, provázaný s ŠVP celé školy –
	účast vychovatelek školní družiny na výuce ve třídách.
	System vzdelávání učitelů propojený s prioritami školy.
	Zařazování bloků volitelných předmětů po konzultaci se žáky.
	Užívání popisného jazyka při hodnocení žáků.
	Užívání individuální vztahové normy při hodnocení žáků.
	Sebehodnocení jako součást hodnocení žáků.

Tabulka 3: Výstup analýzy ŠVP ZŠ Dobronín

Základní škola Dobronín	
Oblast kritérií	Výstup
Formy integrace	Propojenost cílů OSV s obory způsobem přiřazení vybraných tematických okruhů k vybraným očekávaným výstupům některých oborů.
	Výskyt klíčových kompetencí v tabulce učebních plánů u očekávaných výstupů jednotlivých oborů. Ve stejné tabulce popis tematické okruhů bez zřejmé vazby na jmenované klíčové kompetence.
	Jednotlivé tematické okruhy číselně přiřazeny k některým očekávaným výstupům oborů.
	Zavedení partnerských tříd – spolupráce žáků různých ročníků.
Explicitní výskyt OSV	V popisu výchovně vzdělávacích strategií na úrovni školy.
	V popisu výchovných a vzdělávacích strategiích uváděných v rámci jednotlivých oborů.
	V rámci jednotlivých vzdělávacích oborů s uvedením čísla zařazených tematických okruhů OSV.
	V popisu učebního plánu každého oboru obsahující sloupec očekávaných výstupů z RVP a sloupec věnovaný zařazeným průřezovým tématům.
Obory (projekty), obsahující témata OSV	Pravidelné třídnické hodiny ve všech ročnících. Výchova pro život. Pravidelné slučovací pobyty pro žáky 6. ročníků. Učební plán prvního stupně – forma tematické výuky – témata oboru Člověk a jeho svět ovlivňují obsahovou náplň ostatních oborů.

Základní škola Dobronín	
Oblast kritérií	Výstup
Další formy rozvoje znalostí, dovedností a postojů v souvislosti s OSV	Uvedena kritéria pro autoevaluaci školy – využití metod Kritického myšlení a OSV zlepšujících komunikaci mezi učiteli a žáky, rodiči, spolupráci a zdravé sebevědomí.
	Jedním z indikátorů evaluace školy – využití metod vyžadujících aktivní přístup žáka ve výuce.
	Pravidelné projektové a výjezdní akce.

Tabulka 4: Výstup analýzy ŠVP ZŠ Poděbrady

Základní škola Poděbrady	
Oblast kritérií	Výstup
Formy integrace OSV	Rozpracování dlouhodobých cílů do vzdělávacích linek – uváděny vždy v rámci vzdělávacích obsahů jednotlivých vyučovacích předmětů – překrytí linek s tematickými okruhy.
	V rámci jednotlivých oborů – zjednodušené názvy tematických okruhů jednotlivých průřezových témat.
	Dlouhodobé projekty, mezinárodní spolupráce.
Explicitní výskyt OSV	Obsahové vymezení jednotlivých oborů.
	Strategie naplňování klíčových kompetencí uvedené v rámci jednotlivých oborů.
	Začlenění průřezových témat v rámci jednotlivých oborů.
	V popisu charakteristiky ŠVP.
	Strategie naplňování klíčových kompetencí v celém RVP.
	V popisu očekávaných školních výstupů uváděných v rámci jednotlivých oborů.
Obory (projekty), obsahující témata OSV	Výchova pro život.
	Ekonomická gramotnost.
Další formy rozvoje znalostí, dovedností a postojů v souvislosti s OSV	Spolupráce s rodiči žáků a jinými subjekty.
	Žákovský parlament.

Tabulka 5: Výstup analýzy ŠVP ZŠ Liberec

Základní škola Liberec	
Oblast kritérií	Výstup
Formy integrace OSV	Pravidelné projektové dny.
	Výuka v blocích.
	Rozpracování klíčových kompetencí do tabulky.
	Tabulka pro začlenění jednotlivých průřezových témat v jednotlivých ročnících a oborech.
Explicitní výskyt OSV	V charakteristice jednotlivých vyučovacích oborů.
	V očekávaných výstupech žáka v popisu učebního plánu každého oboru – uvedeny mezipředmětové vztahy a průřezová témata.
Obory (projekty), obsahující témata OSV	Obsah témat v oborech Člověk a společnost, Člověk a jeho svět a Člověk a zdraví.
	Volitelné předměty – Základy ekonomie, Ekologická výchova, Tvorba časopisu, Media tvořivě – prolnutí s dalšími PT.
Další formy rozvoje znalostí, dovedností a postojů v souvislosti s OSV	Ve výchovně vzdělávací oblasti využití aktivit některých neziskových organizací působících v Liberci (ekologické sdružení Divizna, Ochránci Jizerských hor...)
	Žákovský parlament.
	ŠVP pro školní družinu – součástí školní klub.
	Sebehodnocení a společné hodnocení žáků.
	Rozpracovaný harmonogram projektů a programů.
	Charakter časově omezených kurzů pro volitelné předměty.

Základní škola Liberec	
Oblast kritérií	Výstup
Další formy rozvoje znalostí, dovedností a postojů v souvislosti s OSV	Tabulka vlastního hodnocení školy, hodnocení žáků, obsahující kritéria hodnocení, nástroje, interval, ukazatel.
	Rozpracované zásady a kritéria pro hodnocení a klasifikaci.

Tabulka 6: Výstup analýzy ŠVP ZŠ Jesenice

Základní škola Jesenice	
Oblast kritérií	Výstup
Formy integrace OSV	Na úrovni předmětů v jednotlivých ročnících.
	V rámci projektů – celoročních, měsíčních, týdenních, denních – dle ročního plánu školy.
	V rámci školní družiny a volnočasových aktivit.
Explicitní výskyt OSV	V rámci učebních plánů jednotlivých oborů, formou citace tematického okruhu.
	V rámci přehledu klíčových kompetencí a k nim přiřazených strategií výuky, kterými škola dosahuje ke kompetencím přiřazených výstupů.
	Obecně nastíněná strategie rozvoje dovedností spadajících pod jednotlivé klíčové kompetence.
	V charakteristice ŠVP.
Obory (projekty), obsahující témata OSV	Pravidelné třídnické hodiny.
	Základy podnikání – ekonomická gramotnost.
	Výchova ke zdraví.
Další formy rozvoje znalostí, dovedností a postojů v souvislosti s OSV	Hodnocení dosažených dovedností žáků pomocí testů KALIBRO.
	Orientace v různých zdrojích informací – rozvoj dovednosti rozlišit kvalitní informace, třídít je a umět s nimi pracovat a následně je využít v praktickém životě.
	Žákovský parlament.

Tabulka 7: Výstup analýzy ŠVP ZŠ Vrané nad Vltavou

Základní škola Vrané nad Vltavou	
Oblast kritérií	Výstup
Formy integrace OSV	V rámci projektů a dalších aktivit.
	Integrace do jednotlivých vyučovaných předmětů.
	Nabídka integrujících povinných i volitelných předmětů a projektů.
Explicitní výskyt OSV	V rozpadu klíčových kompetencí – jmenovány dovednosti překrývající se s tematickými okruhy OSV.
	V očekávaných výstupech jednotlivých oborů.
	Ke každému PT zpracovaná tabulka popisující rozvoj jednotlivých dovedností rozplánován do jednotlivých ročníků.
	Tabulka pro integraci jednotlivých tematických okruhů OSV do předmětů.
Obory (projekty), obsahující témata OSV	Globální výchova.
	Dramatická výchova.
	Projekt Globe.
	Projekt ENO.
Další formy rozvoje znalostí, dovedností a postojů v souvislosti s OSV	Žákovský parlament a jeho výbory.
	Důraz na osobní příklad učitelů.

3.4 Výstupy z analýz ŠVP

Závěry z analýz ŠVP bych rozdělila do čtyř oblastí – oblast cílů, způsob zapracování OSV do ŠVP, zpracování OSV v RVP ZV a možná doporučení plynoucí z analýz.

Jak popisovala teoretická část práce, osobnostní a sociální výchova pracuje s *cíli* v oblasti znalostí, dovedností a postojů, její těžiště leží v oblasti rozvíjení prakticky použitelných dovedností žáků. Postoje a popisy chování (dovednosti) se v analyzovaných ŠVP příliš nevyskytovaly. Přestože se OSV zaměřuje především na rozvoj praktických životních dovedností, v analyzovaných ŠVP se vyskytují především cíle v oblasti znalostí, např. znalost postupů různých metod (myšlenková mapa, brainstorming, . . .) nebo znalost strategií pro zvládání konfliktních situací. Co se týče popisu dlouhodobých cílů z hlediska OSV, v analyzovaných ŠVP jsem nenalezla jejich kontinuum. V žádném z nich nebyl uveden popis toho, jak se systematicky rozvíjejí konkrétní dovednosti OSV například v rozmezí konkrétního ročníku školy. Pokud se v ŠVP vyskytoval popis konkrétní dovednosti, nebylo patrné, jak se dále pracuje na jejím rozvíjení. Chybí tedy kontinuální rozvoj, tato oblast se skládá z určité mozaiky, která je zajímavá, ale nemá dostatečné zarámování, provázání.

Dále se v ŠVP vyskytují programy, jejichž cíle se neobjevují v cílech vyjmenovaných v ŠVP. Příkladem může být popis toho, že škola pořádá projektové dny (uvedeno téměř ve všech ŠVP), avšak ŠVP již neuvádí jejich cíle. Nejsou zde definovány znalosti a dovednosti, na jejichž rozvoj je projekt zaměřen.

V druhé oblasti – *způsobu zapracování OSV do ŠVP* jsem dospěla k tomu, že OSV je v ŠVP často zařazena formálně. Nejednou jsou uvedeny tematické okruhy, které jsou k jednotlivým vzdělávacím oborům přiřazovány bez zřejmých souvislostí. Například ŠVP ZŠ Jesenice začleňuje ve 3. ročníku druhý tematický okruh sebepoznání a sebepečetí do vzdělávacího oboru český jazyk a literatura, ŠVP ZŠ Dobronín v 8. ročníku osmý tematický okruh komunikace do vzdělávacího oboru cizí jazyk, nedefinují však konkrétní souvislosti (např. shoda tematického okruhu OSV s výstupem vzdělávacího oboru).

Z analýz rovněž není patrné, jak rozvoj OSV reálně funguje. V analyzovaných ŠVP se často vyskytují obecné popisy, ze kterých není konkrétně jasné, co se ve škole děje – jaké

konkrétní dovednosti OSV se u žáků rozvíjejí. Například k tematickému okruhu seberegulace a sebeorganizace zařazuje ŠVP ZŠ Jesenice jako formu realizace školu v přírodě a dotazníky, k tématu kreativita žákovský parlament. Ve stejné souvislosti ŠVP ZŠ Poděbrady uvádí k tematickému celku osobnostní rozvoj jako formu realizace třídní setkání, k tematickému celku sociální rozvoj např. Vánoce, Velikonoce (výzdoba, vystoupení), ŠVP Vrané nad Vltavou k okruhu mezilidské vztahy řadí jako formy realizace diskusi nebo sportovní hry a ŠVP ZŠ Liberec k tématu rozvoj schopnosti poznávání jako formy realizace uvádí např. návštěvu koncertu nebo muzea.

Dalším z výstupů je fakt, že školy často realizují různé aktivity (programy, projekty, ...) rozvíjející dovednosti OSV, jež nejsou uvedeny v ŠVP. Příkladem může být vydávání školního časopisu *Malíček*, který u žáků rozvíjí dovednosti v oblasti spolupráce a práce s informacemi (tematické okruhy OSV se zde částečně překrývají s tématy mediální výchovy). Dále tzv. *Absolventské práce* fungující na ZŠ Chrudim, kdy žáci na konci 9. ročníku zakončují docházku obhajobou své absolventské práce. Žáci jejich prostřednictvím nalézají propojení jednotlivých poznatků a dovedností s vlastními možnostmi. Jsou příležitostí plánovat a zažít osobní úspěch, uvědomit si, že úspěchu může dosáhnout každý. Jedná se o jednu z forem ověření dovedností, schopností a znalostí žáků končících základní vzdělání. Jejím cílem není shromažďování co největšího počtu konkrétních informací, ale prezentace osobnosti žáka a jeho kompetencí. Dalším příkladem mohou být *Sluníčka*, kdy žáci 9. ročníku hodnotí, co jim základní škola dala – ve smyslu rozvoje dovedností v oblasti hodnocení a sebehodnocení a poskytování zpětné vazby (oblast komunikace).

V ŠVP se také vyskytovaly činnosti, které rozvíjejí dovednosti nebo působí na postoje v oblasti OSV, avšak nebyly uvedeny ve spojitosti s OSV. ŠVP ZŠ Chrudim takto popisuje v charakteristice předmětu výchova ke zdraví rozvoj praktických dovedností v modelových situacích ohrožujících zdraví bez souvislosti s OSV. Vysvětlují si to tím, že dovednosti OSV (komunikace, spolupráce, ...) prostupují běžnými činnostmi žáků. Sám fakt, že nebyly uvedeny ve spojitosti s OSV nepovažují za problematické. Nedostatek však vidím v tom, že popis rozvoje dovedností OSV v ŠVP pak působí nahodilým neuceleným dojmem. Jako učitel, který přijde na některou ze zkoumaných škol, bych

dle ŠVP nevěděla, co konkrétního v oblasti OSV mám u svých žáků rozvíjet, na co se zaměřit.

Žádný z analyzovaných ŠVP neobsahuje pasáž věnovanou hodnocení nabitých znalostí a dovedností v oblasti OSV. Předpokládám, že hlavním důvodem je fakt, jak je evaluace dovedností obtížná, což popisuje i V. Srb.⁵⁰

Třetí oblast – způsob *zpracování OSV v RVP ZV* je častou příčinou toho, jak je OSV do ŠVP začleněna. V RVP ZV jsou z hlediska OSV uvedeny příliš obecné formulace a nevytváří tedy pevnou oporu pro začlenění OSV při tvorbě ŠVP. OSV je v RVP ZV rozčleněna do 11 tematických okruhů, u kterých je vždy uvedena jejich stručná anotace. Dále se však nevyskytují konkrétní cíle – popis konkrétních výstupů, kterých se má dosáhnout u žáků. Každý tematický okruh obsahuje řadu oblastí konkrétních dovedností a znalostí. Chce-li učitel žáky skutečně v oblasti OSV rozvíjet, neobejde se bez konkrétních cílů. Pokud žáci například spolupracují a učitel nemá v oblasti spolupráce konkrétní cíl (dovednost, kterou chce žáky naučit), neodnesou si žáci know-how využitelné při příští spolupráci. V oblasti spolupráce mohou konkrétní cíle vypadat například takto⁵¹: „Žák popíše svůj přínos k výsledku proběhlé skupinové práce“, „Žák vysvětlí, jak byl odpovědný za svůj díl práce při skupinové práci.“, „Žák iniciuje sdílení nápadů ve fázi sběru nápadů při skupinové práci. Při sdílení nápadů zajistí, aby měl každý prostor a aby se sdílené nápady nehodnotily.“, „Žák během spolupráce a po ní sděluje zpětné vazby spolužákům (toho, co se mu líbilo a nelíbilo) na chování druhých lidí během spolupráce.“, „Žák vědomě pracuje s rozdělováním rolí při spolupráci.“, „Žák reaguje na chyby ostatních při spolupráci jejich vztahově neutrálním popisem a iniciací formulování konkrétních opatření do budoucna.“, „Žák aktivně naslouchá promluvám druhých lidí při spolupráci.“

Ve školních vzdělávacích programech také není jasný vztah OSV ke klíčovým kompetencím. Ty se ve velké míře překrývají s tématy OSV, např. *kompetence k učení* s prvním tematickým okruhem – rozvoj schopnosti poznávání; *kompetence k řešení problémů* s desátým tematickým okruhem – řešení problémů a rozhodovací dovednosti; *kompe-*

---

⁵⁰Srov. SRB, V. *Jak na osobnostní a sociální výchovu*, s. 40.

⁵¹Srov. DUBEC, M. *Třídnické hodiny*, s. 27.

tence komunikativní s osmým tematickým okruhem – komunikace; *kompetence sociální a personální* s druhým – sebezpoznání a sebepojetí, a sedmým tematickým okruhem – mezilidské vztahy; *kompetence občanské* s jedenáctým tematickým okruhem – hodnoty, postoje, praktická etika.

Podobně v očekávaných výstupech jednotlivých oborů se místy vyskytují praktické dovednosti OSV, např. v očekávaném výstupu českého jazyka a literatury pro 2. období je uveden výstup „*Žák rozpoznává manipulativní komunikaci v reklamě.*“ Stejně tak není vyjasněn vztah k ostatním průřezovým tématům, přestože se jejich tematický obsah často překrývá (viz kapitola 2.2.2).

Z analýz školních vzdělávacích programů zkoumaných škol dále explicitně vyplynulo, že integrace osobnostní a sociální výchovy do programu se realizuje především skrze začlenění do jednotlivých vyučovacích oborů. Tento teoretický údaj potvrzují rovněž exkurze ve výuce, kde OSV byla integrována do běžných předmětů. ŠVP dále popisují integraci OSV skrze dlouhodobé projekty či projektové dny. Tři školy uvádí pravidelné zařazení třídnických hodin do rozvrhu, jedna škola pořádá pravidelné adaptační kurzy pro žáky 6. ročníků. Tyto dva modely integrace zprostředkovávají žákům prostor pro vytvoření určitých pravidel pro následné společné fungování ve třídě. I toto se projevilo během exkurze, kdy žáci refleктоvali své chování s ohledem na již zavedená pravidla. Žádná ze zkoumaných škol nemá ve svém ŠVP zařazenu osobnostní a sociální výchovu jako samostatný výukový předmět. Na dvou školách fungují partnerské třídy, což si kromě jiného klade za cíl vzájemnou spolupráci žáků různých ročníků. Jedna škola ve svém ŠVP uvádí možnost přítomnosti vychovatelů školní družiny na výuce a současně popisuje využití metod OSV ve školní družině. Dále se v ŠVP objevily poznámky o popisném jazyce, který učitel užívá v komunikaci se žáky, a také postavení učitele jako vzoru chování – tedy první cesta, jak OSV zprostředkovat žákům (jak učitel běžně komunikuje se žáky). Užívání popisného jazyka bylo rovněž viditelné během exkurze. K dalším formám rozvoje znalostí a dovedností souvisejících s OSV zařazují autoři ŠVP existenci žakovského parlamentu a sebehodnocení žáků, které odpovídá samostatnému tematickému okruhu a které bylo opět zřetelné během pozorování výuky.

Z výše uvedených postřehů analýz jednotlivých ŠVP vyplývá, že není nutné snažit

se do ŠVP včlenit všechny tematické okruhy OSV. Spíše si vytipovat priority OSV hodnotné pro školu a s těmi pracovat. Dále je do ŠVP zapracovat takovým způsobem, aby bylo zřejmé, jaké dovednosti a v kterém ročníku se v jejich rámci budou u žáků konkrétně rozvíjet.

3.5 Exkurze ve výuce

Pozorování výuky probíhalo na všech šesti školách, v každé škole jsem navštívila dvě vyučovací hodiny. Jednalo se o různé předměty v různých ročnících. Stručný popis jednotlivých učebních jednotek je uveden v příloze (Příloha 3). Následující tabulky uvádějí záznamy z vyučovací hodiny z pohledu pozorovatele (Tabulka 8) a sebereflektivní dotazník vyučujících (Tabulka 9). Před pozorováním jednotlivých hodin jsem neznala popisy učebních jednotek, tzn. nevěděla jsem předem, s jakými cíli OSV učitel bude pracovat. Třetí kolonku Tabulky 3 jsem vyplňovala vzhledem k cílům, které jsem zpozorovala během výuky.

Tabulka 8: Záznam z pozorovaných učebních jednotek

Číslo UJ	Jak byla OSV zapojována do výuky?	Jaké dovednosti byly rozvíjeny? S jakými cíli učitel pracoval?	Jak se dařilo dosahování cílů?
1	V rámci předmětu člověk a jeho svět spojeném s českým jazykem a literaturou; ve třídě jsou nastavena určitá pravidla pro práci ve skupině (v jednu chvíli mluví jeden, vyslechnutí všech nápadů, vyvarování se hodnotících prvků v komunikaci s druhými) – na začátku proběhlo jejich připomenutí.	<ul style="list-style-type: none"> ● Žák dodržuje pravidla práce ve skupině. ● Žák zhodnotí míru svého zapojení do skupinové práce. 	V průběhu reflexe – vhodně volené otázky směřující k cílům, např. <i>Jak se vám dařilo dodržovat pravidla ve skupině? nebo Ukažte počtem zdvižených prstů míru svého zapojení do skupinové práce.</i>
2	V rámci předmětu český jazyk a literatura.	<ul style="list-style-type: none"> ● Žák popisuje hodnoty hlavního hrdiny. ● Žák se zamýšlí nad vlastními hodnotami. 	V průběhu reflexe – vhodně volené otázky směřující k cílům, např. <i>Jaké hodnoty vyznával hlavní hrdina? nebo Jak se jeho hodnoty projevovaly v jeho chování?</i> Žáci popisovali situace, kdy jejich chování ovlivnilo právě hodnoty.

Číslo UJ	Jak byla OSV zapojována do výuky?	Jaké dovednosti byly rozvíjeny? S jakými cíli učitel pracoval?	Jak se dařilo dosahování cílů?
3	V rámci předmětu český jazyk a literatura; využití pravidla zvednuté ruky ke ztišení žáků.	<ul style="list-style-type: none"> • Žák hodnotí míru zapojení do skupinové práce. • Žák popíše, jak postupuje, když se nad něčím rozhoduje. 	V průběhu reflexe – vhodné volené otázky směřující k cílům, např. <i>Formou barometru hodnotíte své vlastní zapojení ve skupinové práci nebo Co беру do úvahy, když se rozhoduji, co při tom zavážuji?</i>
4	V rámci předmětu český jazyk a literatura; učitel dával žákům popisnou zpětnou vazbu.	<ul style="list-style-type: none"> • Žák uvádí pravidla pro příjenné žádání druhých o in-formaci. 	V průběhu reflexe – vhodné volené otázky směřující k cílům, např. <i>Jak se vám dařilo dodržovat pravidla při žádosti o informaci (pozdrav, oslovení, poděkování)?</i>
5	V rámci předmětu tělesná výchova; umožnění neúčasti v náročnější aktivitě (se zavázanýma očima) z důvodu strachu, nepříjemna, nevolnosti.	<ul style="list-style-type: none"> • Žák popíše, jak jeho tým pracoval s návrhy na řešení úkolu. • Žák uvede míru spokojenosti se zapojením nápadů. 	V průběhu reflexe – vhodné volené otázky směřující k cílům, např. <i>Jak jste vybírali nápady, které budete realizovat? nebo Počtem zdvižených prstů ukážete, jak jste spokojení s tím, jak vaše skupina pracovala s nápady.</i>

Číslo UJ	Jak byla OSV zapojována do výuky?	Jaké dovednosti byly rozvíjeny? S jakými cíli učitel pracoval?	Jak se dařilo dosahování cílů?
6	V rámci předmětu člověk a jeho svět.	<ul style="list-style-type: none"> • Žák popíše emoce, které v něm aktivita vyvolala. • Žák navrhne doporučení, jak být bezpečně online. 	<p>V průběhu reflexe – vhodně volené otázky směřující k cílům, např. <i>Co jste prožívali, když ostatní pročítali informace vašeho profilu?</i> Aktivita vymýšlení doporučení, jak zůstat bezpečně online.</p>
7	V rámci předmětu dějepis.	<ul style="list-style-type: none"> • Žák uvede pomocí prstů na škále 1–10, nakolik přispěl ke společnému vyplnění pracovního listu. 	<p>V průběhu reflexe jsem zaznamenala pouze otázku směřující k rozvoji dovednosti spolupráce. Byly náznaky i na jiné cíle, cítila jsem však určitou nedotaženost.</p>
8	V rámci předmětů český jazyk a literatura, člověk a jeho svět a výtvarná výchova.	<ul style="list-style-type: none"> • Žák sám za sebe popíše, jak dodržuje hygienická pravidla. 	<p>Otázka na dodržování hygienických pravidel. V průběhu hodiny jsem nezaznamenala další jiné otázky směřující k cílům OSV. Byly více zaměřené na porozumění textu.</p>

Číslo UJ	Jak byla OSV zapojována do výuky?	Jaké dovednosti byly roz- víjeny? S jakými cíli uči- tel pracoval?	Jak se dařilo dosahování cílů?
9	V rámci předmětu přírodopis; po- užívání popisné zpětné vazby v ko- munikaci se žáky.	<ul style="list-style-type: none"> ● Žák popíše, jak se mu ve skupině dařilo dohodnout se na společném řešení. ● Žák popíše, zda mu čimlo problémy vystupovat ve své roli (zástupce daného názo- ru). 	V průběhu reflexe – vhodně vole- né otázky směřující k cílům, např. <i>Měl(a) jsem problém se svou rolí?</i> <i>Jak jsem se cítil(a), když jsem mu- sel(a) hájit něco, s čím nesouhla- sím?</i> nebo <i>Jak se nám dařilo do- sáhnout shody a hledat kompromis?</i>
10	V rámci předmětu člověk a jeho svět.	<ul style="list-style-type: none"> ● Žák plánuje svůj čas. 	V průběhu reflexe – vhodně vole- né otázky směřující k cílům, např. <i>Jakým způsobem si doma plánuješ čas na domácí úkoly a hraní?</i> nebo <i>Jak se Ti dařilo vyplnit tabulku pro plánování času?</i>

Číslo UJ	Jak byla OSV zapojována do výuky?	Jaké dovednosti byly rozvíjeny? S jakými cíli učitel pracoval?	Jak se dařilo dosahování cílů?
11	V rámci předmětu člověk a jeho svět; učitelka v průběhu hodiny sdělovala kritiku právě způsobem, jaký byl nastaven u žáků.	<ul style="list-style-type: none"> ● Žák popíše, co se mu líbilo a co se mu nelíbilo při spolupráci ve dvojici. ● Žák vymyslí doporučení, jak sdělovat kritiku, aby se druhého nedotkla. 	V průběhu reflexe – vhodné volené otázky směřující k cílům, např. <i>Ukažme si počtem prstů, jak se nám ve dvojici spolupracovalo.</i> Poté si žáci ve dvojicích dávali zpětné vazby ke spolupráci (nejprve se společně zformulovala doporučení).
12	V rámci předmětu výchova k občanství; využití náhle vzniklé situace, kdy někdo použil nadávku v komunikaci se spolužákem (odkaz na pravidla).	<ul style="list-style-type: none"> ● Žák rozpoznává šikamu. ● Žák zhodnotí svůj přínos pro výsledek skupinové práce. ● Žák poutavě prezentuje. 	V průběhu reflexe – vhodné volené otázky směřující k cílům, např. <i>Ukažme si počtem zdvižených prstů, nakolik si myslíme, že jsme přispěli k výsledku skupinové práce nebo Jak publikum reagovalo na vaše otázky během prezentace?</i>

Tabulka 9: Sebereflexe vyučujících

Číslo UJ	Jak se mi dařilo zapojovat OSV do výuky (v rámci oboru, náhlé situace...)?	S jakými cíli OSV jsem pracoval/a?	Jak se mi dařilo dosahovat cíle?
1	OSV jsem zařadil v předmětu člověk a jeho svět a český jazyk a literatura. Ve třídě jsou nastavena konkrétní pravidla, která žáci respektují (sami je na začátku roku vytvořili).	<ul style="list-style-type: none"> • Žák popíše, jak vnímal obtížnost úkolů při skupinové práci. <p>Jednalo se tedy o rozvoj dovedností při spolupráci.</p>	<p>V reflexi jsem zjistil, že cíl se podařilo naplnit.</p> <p>Žáci popisovali, jak vnímali své zapojení do skupinové práce.</p>
2	V českém jazyce, využitím metody pětilístku pro závěrečné shrnutí.	<ul style="list-style-type: none"> • Žák popíše svůj žebříček hodnot a zdůvodní, proč jsou pro něj některé hodnoty důležitější než jiné. • Žák popíše, jak se hodnoty projeví v jeho chování. 	<p>Žáci na papír psali své hodnoty, někteří je zveřejnili i před ostatními.</p>
3	Zapojením do češtiny, užíváním žákům známých pravidel, např. zvednutá ruka pro ztišení se.	<ul style="list-style-type: none"> • Žák vyjádří, co mu pomáhá v závažných rozhodnutích. • Žák pojmenuje aktuálně závažné situace, ve kterých se musí rozhodnout. 	<p>Žáci vyprávěli různé situace, kdy se museli rozhodovat a jak se jim to dařilo. Ukázali, jak se zapojili do skupinové práce.</p>

Číslo UJ	Jak se mi dařilo zapojovat OSV do výuky (v rámci oboru, náhlé situace...)?	S jakými cíli OSV jsem pracoval/a?	Jak se mi dařilo dosahovat cíle?
4	<p>OSV jsem zařadila do předmětu člověk a jeho svět.</p> <p>Po kurzu efektivní komunikace se snažím dávat žákům popisnou zpětnou vazbu.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Žák popíše svůj přínos k výsledku proběhlé skupinové práce. • Žák procvičí dovednost žádat druhé o informaci. 	<p>Myslím, že se mi cíle podařilo naplnit. Žáci dávali dohromady pravidla pro pro to, jak se ptát příjemně (oslovují křestním jménem, podívají se do očí, použítí prosím a děkuji).</p>
5	<p>OSV jsem zařadila do TV; žáci měli při aktivitě Slepý čtverec možnost se neúčastnit.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Žák dodržuje efektivní postup práce v týmu. 	<p>Žáci reflektovali, jak ve skupině pracovali s nápady.</p> <p>Z rozšířených kartiček skládali fáze práce v týmu při řešení nějakého problému.</p>

Číslo UJ	Jak se mi dařilo zapojovat OSV do výuky (v rámci oboru, náhlé situace...)?	S jakými cíli OSV jsem pracoval/a?	Jak se mi dařilo dosahovat cíle?
6	Do předmětu člověk a jeho svět, prolnutí s oborovými cíli.	<ul style="list-style-type: none"> ● Žák se chová v různých životních situacích tak, aby chránil své soukromí. ● Žák v reflexi pojmenuje svůj prožitek, vyvodí z prožitku možné následky zveřejnění nevhodných informací, zformuluje je a mluví o tom se spolužáky. ● Žák uvede, které konkrétní informace je podle něj bezpečné/nebezpečné zveřejňovat na internetu a proč. 	Myslím, že se mi dařilo plnit stanovené cíle. Žáci popsal, co prožívali při tom, když si ostatní pročítali jejich profily. Žáci vyvozovali závěry pro své skutečné profily na internetu.
7	Do dějepisu, kde se částečně shodovaly cíle OSV s oborovými cíli dle RVP.	<ul style="list-style-type: none"> ● Žák uvede, co si představuje pod pojmem diktátor a jak vypadá diktátorské chování. ● Žák ukáže, nakolik přispěl k vyplnění společného pracovního listu. 	Myslím, že si žáci odnesli informace o diktátorech, během diskuse jsme se o nich a jejich chování podrobně bavili, což bylo cílem hodiny.

Číslo UJ	Jak se mi dařilo zapojovat OSV do výuky (v rámci oboru, náhlé situace...)?	S jakými cíli OSV jsem pracoval/a?	Jak se mi dařilo dosahování cíle?
7		<ul style="list-style-type: none"> ● Žák přemýšlí nad tím, jak je možné, že někteří diktátoři byli obdivováni a podporováni masami lidí. ● Žák uvede, koho obdivuje a proč. ● Žák uvede diktátorské chování, se kterým se sám setkal a popíše, jak je možné mu čelit. 	
8	<p>Na základě mezipředmětových vztahů jsem spojila češtinu, výtvarnou výchovu a člověk a jeho svět, kam jsem tematicky zařadila OSV.</p>	<ul style="list-style-type: none"> ● Žák vyjádří, proč je pro něj důležité pečovat o své zdraví. ● Žák uvede konkrétní příklady toho, jak on sám o své zdraví pečuje. ● Žák uvede, co má vliv na to, jak on sám dodržuje hygienická pravidla. ● Žák uvede, jak on sám umí tato pravidla dodržovat (co mu při jejich dodržování pomáhá a co ho brzdí). 	<p>Spíše jsem se zaměřila na práci s textem a jeho dramatizaci.</p> <p>Určitě by se dala přidat reflexe po ztvárnění scénky – jak šlo vymýšlení, jak se děti domlouvaly, co prožívaly...</p>

Číslo UJ	Jak se mi dařilo zapojovat OSV do výuky (v rámci oboru, náhlé situace...)?	S jakými cíli OSV jsem pracoval/a?	Jak se mi dařilo dosahování cíle?
9	OSV jsem zařadil společně s EV v přírodopisu díky společným částem v tematických okruzích.	<ul style="list-style-type: none"> • Žák zvažuje své priority, na základě kterých se rozhoduje. • Žák identifikuje, které reálné problémy si zaslouhují jeho angažovanost a tyto problémy řeší. 	Žáci vyplňovali reflektivní dotazníky, jejichž otázky směřovaly k cílům. Samotného mě překvapilo, že i přes hlavní téma hodiny, jsem zůstával více u cílů OSV než cílů EV.
10	V rámci oboru člověk a jeho svět – využití tematického okruhu OSV.	<ul style="list-style-type: none"> • Žák plánuje svůj čas. 	Žáci vyplňovali tabulky s časovými odhady. Bavili jsme se o tom, jak doma plánují svůj čas.
11	OSV jsem zařadila do předmětu člověk a jeho svět. Snažila jsem se žákům dávat popisné zpětné vazby tak, jak jsem to později chtěla po nich.	<ul style="list-style-type: none"> • Žák nekonfliktním způsobem sdělí spolužákovi, se kterým spolupracoval ve dvojici, co se mu na spolupráci líbilo a co by případně přistě udělal jinak. 	Mám pocit, že se mi cíl dařilo naplnit, žáci nehodnotícím způsobem sdělovali, co se jim na spolupráci ve dvojicích nelíbilo.

Číslo UJ	Jak se mi dařilo zapojovat OSV do výuky (v rámci oboru, náhlé situace...)?	S jakými cíli OSV jsem pracoval/a?	Jak se mi dařilo dosahovat cíle?
12	Zařadila jsem ji do předmětu výchova k občanství.	<ul style="list-style-type: none"> ● Žák odmítá šikanu (rozpoznává projevy, pojmenovává je a brání jim). ● Žák se zodpovědně rozhoduje a jedná eticky v náročných situacích všedního dne. ● Žák zhodnotí svůj přínos pro výsledek skupinové práce. ● Žák pokládá publiku otevřené otázky, vztažené k obsahu své prezentace. ● Žák si ověřuje porozumění publika tomu, co prezentoval. 	Reflektivní otázky jsem pokládala vždy po jednotlivých částech hodiny. Myslím, že se žáci zdokonalili v dovednostech spolupráce a prezentace.

3.6 Výstupy z exkurzí ve výuce

V průběhu exkurzí na vyučováních jsem v první řadě dospěla k tomu, že někteří učitelé nekladou hlavní důraz na reflexi. Jak bylo zmíněno v teoretické části práce, bez ní nelze ověřit splnění nastavených cílů. Proto se často rozcházejí údaje v tabulkách 2 a 3 – dosažení cíle z pohledu pozorovatele a z pohledu vyučujícího. Já jako pozorovatel jsem vnímala splnění cílů pouze v reflektovaných aktivitách. Například v učební jednotce 4 vyučující uvedl jako cíl „rozvoj spolupráce“, ta však nebyla reflektována a z mého pohledu tedy dovednost spolupráce nebyla rozvíjena. Podobně v učební jednotce 6 si vyučující stanovil cíl „žák uvede, koho obdivuje, a uvede příklady diktátorského chování“. I zde chyběly reflektující otázky od vyučujícího. Pouhé mluvení o diktátorech a jejich chování nemusí vést k cíli. Jak jsem již zmínila dříve, kromě zařazení OSV do jednotlivých předmětů jsem během exkurzí upozorovala i cesty „jak učitel běžně komunikuje se žáky“ a „využití neplánovaných situací k OSV“. První cesta byla zřetelná během vyučovací jednotky 11, kdy žáci rozvíjeli dovednost, jak citlivým způsobem sdělovat kritiku, a učitel to v průběhu hodiny sám používal. Popisnou zpětnou vazbu dostávali žáci od učitele také v jednotkách 4 a 9. Druhou cestu jsem zaznamenala v učební jednotce 4, kdy vyučující odkazoval na předem dohodnutá pravidla – *„Dominiku, dohodli jsme se, že se budeme oslovovat křestním jménem nebo vyžádanou přezdívkou. Budu ráda, když toto pravidlo budeš dodržovat.“* Využití předem známého a domluveného pravidla bylo zřetelné i v jednotce 3, kdy vyučující použil pravidlo zvednuté ruky pro ztišení a žáci na něj přirozeně reagovali. Za zmínku ještě stojí formulace cílů OSV, které si učitelé volí. Často volí cíle takové, které se shodují s oborovými cíli dle RVP ZV nebo vychází přímo z metodických materiálů o. s. Projekt Odyssea – 55 témat OSV (Příloha 1).

ZÁVĚR

Osobnostní a sociální výchova, průřezové téma, které lze v širším smyslu chápat jako určitou „nauku o životě“, si klade za cíl vybavit žáka dovednostmi a postoji, které mu napomohou dobře se orientovat a vhodně reagovat v každodenních situacích. Jak učitelé základních škol přistupují k učení a rozvoji těchto dovedností a postojů, bylo právě cílem této diplomové práce.

Teoretická část práce osobnostní a sociální výchovu definovala, popsala její historii a vznik v českém prostředí. Dále ji rozčlenila na jednotlivé tematické okruhy, které napomáhají učitelům k účelnějšímu stanovování cílů. Pro pozdější výzkumnou část bylo podstatné vysvětlení čtyř cest, kterými může být OSV žákům nabízena, a popis metodických principů. Kapitola Postavení osobnostní a sociální výchovy v RVP ZV nasměrovala k pozdějším analýzám ŠVP, které z RVP ZV strukturovaně vycházejí, a tedy k posouzení, kam učitelé (ředitelé) při tvorbě ŠVP osobnostní a sociální výchovu zařazují. S podobným záměrem byl vysvětlen vztah OSV k ostatním průřezovým tématům a překrytí jejich tematických okruhů.

Výzkumná část se opírala jednak o výstupy analýz školních vzdělávacích programů šesti základních škol, které byly zpracovány z hlediska osobnostní a sociální výchovy, a jednak o výstupy exkurzí na výuce oborů se začleněním OSV. Druhá část byla zpracována ze dvou pohledů – z pohledu pozorovatele učební jednotky a z pohledu vyučujícího. Co se týče výstupů analýz ŠVP, ve většině z nich chybí propojenost dlouhodobých cílů z hlediska OSV, tedy systematický rozvoj konkrétních dovedností. ŠVP také často zařazují OSV k jednotlivým vzdělávacím oborům bez definice konkrétních souvislostí, užívají obecných popisů, z nichž není patrné, které dovednosti OSV jsou rozvíjeny. Rozvoj některých dovedností OSV je naopak popsán, avšak chybí mu spojitost s OSV. Problematické nekonkrétní formulace v oblasti OSV často vychází z RVP ZV, kde jsou rovněž formulovány v obecné rovině.

Z exkurzí na vyučování vyplynulo, že častým problémem učitelů je opomenutá reflexe nebo reflexe zařazená tak, že neodpovídá dosažení stanovených cílů. Naopak velkým příkladem mohou být učitelé, kteří se žáky komunikují neagresivně, využívají prvky

symetrické komunikace a popisnou zpětnou vazbu. Některé rozdíly z výstupů analýz ŠVP a exkurzí si vysvětluji tím, že učební jednotky, které jsem pozorovala, vznikly během projektu „Jak efektivně vyučovat průřezová témata a současně rozvíjet čtenářství“ ve spolupráci s metodikem osobnostní a sociální výchovy, proto se některé výstupy z analýz ŠVP mohly odlišovat od výstupů z pozorování výuky (například stanovování cílů OSV).

Tato práce nabízí náhled, jakým způsobem učitelé přemýšlejí o osobnostní a sociální výchově, což může být přínosem pro pedagogické pracovníky, kteří chtějí na práci učitelů v oblasti OSV navázat. Stejně tak může být inspirací pro samotné učitele, kteří na příkladech svých kolegů mohou načerpat nové podněty pro svou vlastní práci, případně se vyvarovat možných chyb a nedostatků. Závěry také mohou pomoci učitelům se začleněním osobnostní a sociální výchovy do školního vzdělávacího programu při jeho tvorbě.

SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ

Reference

- [1] BELZ, H., SIEGRIST, M. *Klíčové kompetence a jejich rozvíjení*. Praha: Portál, 2001. ISBN 80-7178-479-6.
- [2] BIRCH, S. *Osobnostní a sociální výchova*. In: MACHKOVÁ, E. *Drama v anglické škole*. Praha: Artama, 1991. ISBN 80-7068-029-6.
- [3] DUBEC, M. *Třídnické hodiny*. Praha: Projekt Odyssea, 2010.
- [4] DUBEC, M. *Tvořivě řešíme mezilidské situace*. Praha: Projekt Odyssea, 2007. ISBN 978-80-87145-12-8.
- [5] DUBEC, M. *Zásobník metod používaných v OSV*. Praha: Projekt Odyssea, 2007. ISBN 978-80-87145-02-9.
- [6] FONTANA, D. *Psychologie ve školní praxi*. Praha: Portál, 2003. 2. vyd. ISBN 80-7178-626-8.
- [7] HÁJEK, B. *Jak vytvořit vzdělávací program pro školní družiny*. Praha: Portál, 2007. ISBN 978-80-7367-233-1.
- [8] HARTL, P. *Psychologický slovník*. Praha: Portál, 2000. ISBN 80-7178-303-X.
- [9] HAYESOVÁ, N. *Základy sociální psychologie*. Praha: Portál, 2003. 3. vyd. ISBN 80-7178-763-9.
- [10] HELUS, Z. *Sociální psychologie pro pedagogy*. Praha: Grada, 2007. ISBN 978-80-247-1168-3.
- [11] HLAVSA, J. a kol. *Psychologické metody výchovy k tvořivosti*. Praha: SPN, 1986.
- [12] JANDOUREK, J. *Sociologický slovník*. Praha: Portál, 2001. ISBN 80-7178-535-0.

- [13] KASÍKOVÁ, H. *Kooperativní učení a vyučování*. Praha: Karolinum, 2008. ISBN 978-80-2460-192-2.
- [14] KASÍKOVÁ, H. *Učíme se spolupráci spoluprací*. Kladno: Aisis, 2005. ISBN 80-239-4668-4.
- [15] KŘIVOHLAVÝ, J. *Jak zvládat stres*. Praha: Grada, 1994. ISBN 80-7169-121-6.
- [16] MAREŠ, J. *Styly učení žáků a studentů*. Praha: Portál, 1998. ISBN 80-7178-246-7.
- [17] MATULA, Z. *Učíme se otevřeně uplatňovat své názory, potřeby a práva*. Praha: Projekt Odyssea, 2007. ISBN 978-80-87145-30-2.
- [18] MÍČEK, L. *Sebevýchova a duševní zdraví*. Praha: SPN, 1988. 5. dopl. vyd.
- [19] PASTOROVÁ, M. *Doporučené očekávané výstupy*. Praha: Výzkumný ústav pedagogický v Praze, 2011. ISBN: 978-80-87000-76-2.
- [20] SRB, V. a kol. *Jak na osobnostní a sociální výchovu*. Praha: Projekt Odyssea, 2007. ISBN 978-80-87145-00-5.
- [21] SRBOVÁ, K. *Učíme se učit se*. Praha: Projekt Odyssea, 2007. Praha: Projekt Odyssea, 2007.
- [22] STRAUSS, A., CORBINOVÁ, J. *Základy kvalitativního výzkumu*. Brno: Albert, 1999. ISBN 80-85834-60-X.
- [23] ŠVARŘÍČEK, R., ŠEĐOVÁ, K. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Praha: Portál, 2007. ISBN 978-80-7367-313-0.
- [24] VACEK, P. *Morální vývoj v psychologických a pedagogických souvislostech*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2010. 3. vyd. ISBN 978-80-7435-051-1.
- [25] VALENTA, J. Kurikulum životních dovedností (témata a problémy). *Pedagogika*, 2009, roč. 59 , č. 2, s. 198–214.
- [26] VALENTA, J. *Osobnostní a sociální výchova a její cesty k žákovi*. Kladno: Aisis, 2006. ISBN 80-239-4908-X.

- [27] VALENTA, J. *Učíme (se) komunikovat: metodika komunikace v rámci osobnostní a sociální výchovy*. Kladno: AISIS, 2005. ISBN 80-239-4514-9.
- [28] WATZLAWICK, P. *Pragmatika lidské komunikace*. Hradec Králové: Konfrontace, 1999. ISBN 80-86088-04-9.
- [29] ŽÁK, P. *Kreativita a její rozvoj*. Brno: Computer Press, 2004. ISBN 80-251-0457-5.
- [30] *Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání*. Praha: VÚP, 2007.
- [31] *Každý sám a přece spolu – Školní vzdělávací program pro ZV*. Základní škola a mateřská škola Dobronín, příspěvková organizace, 2009.
- [32] *Spektrum – Školní vzdělávací program pro ZV*. Základní škola T. G. Masaryka Poděbrady, Školní 556, okres Nymburk, 2009.
- [33] *Škola pro Evropu – Školní vzdělávací program pro ZV*. Základní škola Liberec, 2009.
- [34] *Škola pro život – Školní vzdělávací program pro ZV*. Základní škola, Mateřská škola, Základní umělecká škola Jesenice, 2007.
- [35] *Umět a znát, abychom si v životě věděli rady – Školní vzdělávací program pro ZV*. Základní škola Chrudim, 2009.
- [36] *Vzděláním a výchovou ke svobodě a odpovědnosti – Školní vzdělávací program pro ZV*. Základní škola Vrané nad Vltavou, 2009.
- [37] *Očekávané výstupy OSV*. Materiál projektu ESF Jak efektivně vyučovat průřezová témata a současně rozvíjet čtenářství. Praha: Projekt Odyssea, 2011.
- [38] *Personal and social education* [online]. Cardiff: Welsh Government, © 1999–2007, poslední aktualizace 23. 5. 2011 [cit. 2012-02-02]. Dostupné na WWW: <<http://wales.gov.uk>>.
- [39] *Projekt Odyssea* [online]. Praha: Projekt Odyssea, o. s. © 2006 [cit. 2011-12-08]. Dostupné na WWW: <<http://www.odyssea.cz>>.

- [40] *Průřezová témata a čtenářství* [online]. Praha: Projekt Odyssea, 2011 [cit. 2011-12-08]. Dostupné na WWW: <<http://www.ptac.cz>>.
- [41] *Výzkumný ústav pedagogický* [online]. Praha: Výzkumný ústav pedagogický v Praze, © 2010 [cit. 2011-12-09]. Dostupné na WWW: <<http://www.vuppraha.cz>>.

Seznam zkratek

DOV	Doporučené očekávané výstupy
EV	Environmentální výchova
MKV	Multikulturní výchova
MOV	Metodické očekávané výstupy
MV	Mediální výchova
OSV	Osobnostní a sociální výchova
PSE	Personal and social education
PT	Průřezové téma (průřezová témata)
PTaČ	Průřezová témata a čtenářství
RVP ZV	Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání
ŠVP	Školní vzdělávací program
UJ	Učební jednotka
VDO	Výchova demokratického občana
VMEGS	Výchova k myšlení v evropských a globálních souvislostech
VÚP	Výzkumný ústav pedagogický

Seznam příloh

Příloha I: 55 témat OSV

Příloha II: Struktura analýzy ŠVP

Příloha III: Popis pozorovaných učebních jednotek

Přílohy

Příloha I: 55 témat OSV

1. Rozvoj schopnosti poznávání
1.1 Žák používá postupy zlepšující vlastní soustředění.
1.2 Žák rozvíjí smyslové poznávání a cit pro rytmus.
1.3 Žák používá postupy efektivního učení a plánuje své učení.
2. Sebepoznání a sebepojetí
2.1 Žák poznává svou osobnost (temperament, motivaci, schopnosti).
2.2 Žák poznává svůj vztah ke druhým lidem.
2.3 Žák poznává a rozvíjí vztah k sobě samému (identitu, sebeúctu, sebedůvěru, sebepřijetí).
3. Seberegulace a sebeorganizace
3.1 Žák rozeznává ve svém životě projevy a užitečnost vůle.
3.2 Žák vědomě pracuje se svými emocemi.
3.3 Žák zvládá vlastní agresivitu (s ohledem na sebe i na své okolí).
3.4 Žák zvládá trému.
3.5 Žák překonává sklony a návyky, které mu komplikují život.
3.6 Žák uplatňuje vůli při pohybových činnostech.
3.7 Žák plánuje svůj čas.
3.8 Žák uskutečňuje své životní cíle.
4. Psychohygienu
4.1 Žák rozeznává nežádoucí stres ve svém životě a odstraňuje příslušné stresory.
4.2 Žák provádí relaxační a aktivizační cvičení.
4.3 Žák nachází radost v těle, pohybu, pobytu v přírodě a zdravé životosprávě.
4.4 Žák poskytne a vyhledá pomoc při osobních problémech.
5. Kreativita
5.1 Žák používá základní kreativní postupy.

5.2 Žák tvořivě řeší mezilidské situace.
6. Poznávání lidí
6.1 Žák zná podstatné informace o svých spolužácích a umí s nimi ohleduplně zacházet.
6.2 Žák popisuje odlišnosti spolužáků ve třídě a formuluje výhody (přínosy) těchto odlišností.
6.3 Žák identifikuje zdroje chyb v poznávání lidí a jejich vliv na svůj život.
7. Mezilidské vztahy
7.1 Žák formuluje a respektuje základní pravidla chování ve třídě a ve škole.
7.2 Žák projevuje chování podporující dobré mezilidské vztahy (žádá, děkuje, daruje, slaví, ...).
7.3 Žák prožívá se svými spolužáky situace blízkosti, důvěry a sdílení.
7.4 Žák prožívá se svými spolužáky radost ze společného zvládnutí náročných situací.
7.5 Žák projevuje respekt k základním lidským právům svých spolužáků.
7.6 Žák projevuje respekt ke spolužákům opačného pohlaví (chlapci × dívky).
7.7 Žák s respektem komunikuje se spolužáky o svém postoji k lásce, něžnosti a sexualitě.
8. Komunikace
8.1 Žák rozlišuje projevy respektující a nerespektující komunikace.
8.2 Žák dodržuje pravidla efektivního rozhovoru.
8.3 Žák kultivovaně projevuje a prosazuje své názory, potřeby a práva (s porozuměním používá vybrané asertivní postupy).
8.4 Žák kultivovaně projevuje, co se mu líbí a co se mu nelíbí na chování druhého člověka (poskytuje druhému zpětnou vazbu).
8.5 Žák odmítá manipulaci.
8.6 Žák kultivovaně zvládá konflikty.
8.7 Žák ovládá techniku řeči.

8.8 Žák komunikuje věcně správně (stručně, jasně, zřetelně, popisným jazykem).
8.9 Žák vědomě pracuje s neverbální komunikací.
8.10 Žák poutavě prezentuje.
8.11 Žák moderuje skupinovou diskusi.
9. Kooperace a kompetice
9.1 Žák dodržuje efektivní postup práce v týmu.
9.2 Žák podporuje týmovou atmosféru.
9.3 Žák zvládá nepříjemné a neefektivní chování členů týmu.
9.4 Žák zvládá situace soutěže a konkurence.
10. Řešení problémů a rozhodovací dovednosti
10.1 Žák projevuje pozitivní postoj k řešení problémů, přijímá problémy jako výzvu.
10.2 Žák používá techniky efektivního řešení problémů.
10.3 Žák ve složitých situacích zvažuje své priority, na základě kterých se rozhoduje.
11. Hodnoty, postoje, praktická etika
11.1 Žák reflektuje hodnoty (osobní žebříček hodnot, hodnoty druhých lidí).
11.2 Žák rozpoznává projevy a užitečnost etických jevů ve vlastním životě (odpovědnost, spravedlnost, odvaha, ...).
11.3 Žák pečuje o věci, rostliny, zvířata, lidi.
11.4 Žák odmítá šikanu (rozpoznává projevy, pojmenovává je a brání jim).
11.5 Žák odmítá závislosti (rozpoznává projevy, pojmenovává je a brání jim).
11.6 Žák identifikuje, které reálné problémy si zasluhují jeho angažovanost, a tyto problémy řeší.
11.7 Žák se zodpovědně rozhoduje a jedná v eticky náročných situacích všedního dne.

Příloha II: Struktura analýzy ŠVP

Oblast kritérií	Pomocné otázky
Formy integrace OSV	Jak je OSV integrována do výuky (Je v běžných předmětech? Existují projekty se zaměřením na OSV? Existuje OSV jako samostatný předmět? Uskutečňuje škola pravidelné akce? ...)
Explicitní výskyt OSV	Jsou v ŠVP cíle OSV? Pokud ano, kde a jaké? (Případně též jak jsou formulovány – obecná a konkrétní rovina?)
	Jsou cíle OSV v ŠVP nahodile (izolovaně) nebo jsou mezi sebou logicky provázány (tvoří funkční celky nebo linky)? Pokud jsou zde funkční celky (linky), čím jsou tvořeny?
	Má škola priority v rámci OSV? Pokud ano, jaké?
Obory (projekty), obsahující témata OSV	Ve kterých předmětech se pracuje s tématy OSV?
	Jsou v ŠVP uvedeny materiály, programy, projekty, exkurze, se kterými učitelé v rámci OSV pracují?
Další formy rozvoje znalostí, dovedností a postojů v souvislosti s OSV	<p>Je v ŠVP zohledněno mimoškolní vzdělávání (školní družina, školní klub)? Pokud ano, je zde cílená vazba na OSV?</p> <p>Jak si pedagogové rozšiřují vzdělání v oblasti OSV? Kurzy, školení?</p> <p>Vyskytuje se OSV v plánu rozvoje školy?</p> <p>Vyskytuje se v ŠVP autoevaluace školy zaměřená na OSV?</p> <p>Vyskytuje se v ŠVP hodnocení žáků v oblasti OSV?</p>

Příloha III: Popis pozorovaných učebních jednotek

Učební jednotka 1

Název UJ	Dopravní výchova a bezpečnost v silničním provozu
Škola	ZŠ Liberec
Obor(y)	Český jazyk a literatura Člověk a jeho svět
Zařazení dalšího PT	—
Stručná anotace UJ	Žáci pracují s textem z knihy R. Goscinyho Malý Mikuláš. Na základě vlastních zkušeností a analýzy textu předvídají, jak bude děj dále pokračovat. Informace přečtené v textu porovnávají se znalostmi z oblasti dopravní výchovy a bezpečného chování v silničním provozu. Žáci pracují samostatně i ve skupinách.
Nutné předpoklady	<ul style="list-style-type: none"> • Znalost významu slovního spojení bezpečné chování v silničním provozu. • Znalost základních pravidel bezpečného chování v silničním provozu – povinné vybavení jízdního kola, vhodné oblečení, orientace v dopravních značkách. • Znalost základních pravidel spolupráce.
Časový rozsah	60 minut
Ročník	4.
Cíle OSV	<ul style="list-style-type: none"> • Žák popíše, jak vnímal obtížnost úkolů při skupinové práci. • Žák vyjádří, jak vnímal míru svého zapojení do skupinové práce. • Žák zhodnotí, jaký smysl pro něj mají pravidla silničního provozu.

Název UJ	Dopravní výchova a bezpečnost v silničním provozu
Oborové cíle	<ul style="list-style-type: none"> • Žák čte s porozuměním přiměřeně náročné texty potichu i nahlas. • Žák reprodukuje obsah přiměřeně složitého sdělení a zapamatuje si z něj podstatná fakta. • Žák vyjadřuje své dojmy z četby a zaznamenává je. • Žák uplatňuje základní pravidla účastníků silničního provozu.

Učební jednotka 2

Název UJ	William Saroyan – Léto na krásném bílém koni
Škola	ZŠ Liberec
Obor(y)	Český jazyk a literatura
Zařazení dalšího PT	—
Stručná anotace UJ	Žáci pracují s textem – kombinace hlasitého, tichého čtení, odpovědí na návodné otázky, čtení s předvídáním, dokončování příběhu, vytváření charakteristik jednotlivých postav. V hodině pracují jednotlivě a ve dvojicích.
Nutné předpoklady	<ul style="list-style-type: none"> • Znalost významu slovního spojení člověk a příroda. • Znalost literárního pojmu povídka.
Časový rozsah	90 minut
Ročník	7.
Cíle OSV	<ul style="list-style-type: none"> • Žák popíše svůj žebříček hodnot a zdůvodní, proč jsou pro něj některé hodnoty důležitější než jiné. • Žák popíše, jak se hodnoty projevují v jeho chování.
Oborové cíle	<ul style="list-style-type: none"> • Žák uceleně reprodukuje přečtený text, jednoduše popisuje strukturu a jazyk literárního díla a vlastními slovy interpretuje smysl díla. • Žák využívá poznatků o jazyce a stylu ke gramaticky i věcně správnému písemnému projevu a k tvořivé práci s textem nebo i k vlastnímu tvořivému psaní na základě svých dispozic a osobních zájmů.

Učební jednotka 3

Název UJ	Jak se rozhodovat
Škola	ZŠ Chrudim
Obor(y)	Český jazyk a literatura
Zařazení dalšího PT	—
Stručná anotace UJ	Žáci na základě dvou přečtených textů rozhodují, který text je věrohodnější. Zároveň s tím hledají argumenty pro svá vlastní rozhodnutí. Pracují převážně formou skupinové práce a výsledky pak prezentují před třídou.
Nutné předpoklady	<ul style="list-style-type: none"> • Znalost základních publicistických útvarů
Časový rozsah	45 minut
Ročník	8.
Cíle OSV	<ul style="list-style-type: none"> • Žák vyjádří, co mu pomáhá v závažných rozhodnutích. • Žák pojmenuje aktuálně závažné situace, ve kterých se musí rozhodnout.
Oborové cíle	<ul style="list-style-type: none"> • Žák odlišuje ve čteném nebo slyšeném textu fakta od názorů a hodnocení, ověřuje fakta pomocí otázek nebo porovnáváním s dostupnými informačními zdroji. • Žák se dorozumívá kultivovaně, výstižně, jazykovými prostředky vhodnými pro danou komunikační situaci. • Žák uceleně reprodukuje přečtený text, jednoduše popisuje strukturu a jazyk literárního díla a vlastními slovy interpretuje smysl díla.

Učební jednotka 4

Název UJ	Příbuzenské vztahy v rodině
Škola	ZŠ Chrudim
Obor(y)	Člověk a jeho svět
Zařazení dalšího PT	—
Stručná anotace UJ	Žáci zjišťují informace od spolužáků a zapisují je do tabulky, pojmenovávají členy rodiny na základě příbuzenských vztahů a ve skupině rozhodují o pravdivosti výroků.
Nutné předpoklady	<ul style="list-style-type: none"> • Žáci znají role členů rodiny a příbuzenské vztahy. • Žáci znají jména spolužáků a svých příbuzných.
Časový rozsah	45 minut
Ročník	2.
Cíle OSV	<ul style="list-style-type: none"> • Žák popíše svůj přínos k výsledku proběhlé skupinové práce. • Žák procvičí dovednost žádat druhé o informaci.
Oborové cíle	<ul style="list-style-type: none"> • Žák rozlišuje blízké příbuzenské vztahy v rodině, role rodinných příslušníků a vztahy mezi nimi.

Učební jednotka 5

Název UJ	Komunikace a spolupráce v tělesné výchově
Škola	ZŠ a MŠ Dobronín
Obor(y)	Tělesná výchova
Zařazení dalšího PT	—
Stručná anotace UJ	Žáci zažijí několik drobných pohybových her. Pracují v náhodně zvolených skupinách, komunikují a spolupracují v týmu, následně pak spolupráci reflektují. V druhé části žáci obdrží popis jednotlivých kroků práce v týmu a další aktivitu reflektují s ohledem na něj.
Nutné předpoklady	—
Časový rozsah	90 minut
Ročník	5.
Cíle OSV	<ul style="list-style-type: none"> • Žák dodržuje efektivní postup práce v týmu.
Oborové cíle	<ul style="list-style-type: none"> • Žák jedná v duchu fair play: dodržuje pravidla her a soutěží, pozná a označí zjevné přestupky proti pravidlům a adekvátně na ně reaguje; respektuje při pohybových činnostech opačné pohlaví. • Žák zorganizuje nenáročnou pohybovou činnost a soutěž na úrovni třídy.

Učební jednotka 6

Název UJ	Profil na internetu
Škola	ZŠ a MŠ Dobronín
Obor(y)	Člověk a jeho svět
Zařazení dalšího PT	MV
Stručná anotace UJ	Žáci si vytvoří vlastní papírový profil takový, jaký by ho chtěli mít na internetu. Na základě prožitku si ujasní, zda by profil na internetu chtěli mít, jaké k tomu mají důvody a jak jim má profil sloužit. Pracují většinou samostatně.
Nutné předpoklady	—
Časový rozsah	90 minut
Ročník	5.
Cíle OSV	<ul style="list-style-type: none"> • Žák se chová v různých životních situacích tak, aby chránil své soukromí. • Žák v reflexi pojmenuje svůj prožitek, vyvodí z prožitku možné následky zveřejnění nevhodných informací, zformuluje je a mluví o tom se spolužáky. • Žák uvede, které konkrétní informace je podle něj bezpečné/nebezpečné zveřejňovat na internetu a proč.
Oborové cíle	<ul style="list-style-type: none"> • Žák rozpozná ve svém okolí jednání a chování, která se už tolerovat nemohou a která porušují základní lidská práva nebo demokratické principy.

Učební jednotka 7

Název UJ	Diktátoři 20. století
Škola	ZŠ, MŠ, ZUŠ Jesenice
Obor(y)	Dějepis Výchova k občanství
Zařazení dalšího PT	—
Stručná anotace UJ	Žáci se seznámí se čtyřmi osobami, které se negativním způsobem zapsaly do dějin 20. století. Nejdříve shrnují své dosa- vadní poznatky a poté pracují s informacemi o tom, co mají na svědomí, za co byli ve své době obdivováni a co napsali.
Nutné předpoklady	—
Časový rozsah	90 minut
Ročník	9.
Cíle OSV	<ul style="list-style-type: none"> • Žák uvede, co si představuje pod pojmem diktátor a jak vy- padá diktátorské chování. • Žák přemýšlí nad tím, jak je možné, že někteří diktátoři byli obdivováni a podporováni masami lidí. • Žák uvede, koho obdivuje a proč. • Žák uvede diktátorské chování, se kterým se sám setkal a popíše, jak je možné mu čelit. • Žák ukáže, nakolik přispěl k vyplnění společného pracovní- ho listu.
Oborové cíle	<ul style="list-style-type: none"> • Žák na příkladech vyloží antisemitismus, rasismus a jejich nepřijatelnost z hlediska lidských práv. • Žák charakterizuje jednotlivé totalitní systémy, příčiny je- jich nastolení v širších ekonomických a politických souvis- lostech a důsledky jejich existence pro svět; rozpozná des- truktivní sílu totalitarismu a vypjatého nacionalismu.

Učební jednotka 8

Název UJ	Péče o chrup
Škola	ZŠ, MŠ, ZUŠ Jesenice
Obor(y)	Dějepis Člověk a jeho svět Výtvarná výchova
Zařazení dalšího PT	—
Stručná anotace UJ	Žáci během učební jednotky vyslechnou (přečtou) pohádku Miloše Macourka a pokusí se formulovat nejdůležitější pravidla osobní hygieny a zdravého životního stylu přiměřeně svému věku. V závěru proběhne prezentace skupinové práce a hodnocení práce skupin.
Nutné předpoklady	—
Časový rozsah	135 minut
Ročník	1.
Cíle OSV	<ul style="list-style-type: none"> • Žák vyjádří, proč je pro něj důležité pečovat o své zdraví. • Žák uvede konkrétní příklady toho, jak on sám o své zdraví pečuje. • Žák uvede, co má vliv na to, jak on sám dodržuje hygienická pravidla. • Žák uvede, jak on sám umí tato pravidla dodržovat (co mu při jejich dodržování pomáhá a co ho brzdí).
Oborové cíle	<ul style="list-style-type: none"> • Žák plynule čte s porozuměním texty přiměřeného rozsahu a náročnosti. • Žák porozumí písemným nebo mluveným pokynům přiměřené složitosti. • Žák píše správné tvary písmen a číslic, správně spojuje písmena i slabiky; kontroluje vlastní písemný projev.

Název UJ	Péče o chrup
	<ul style="list-style-type: none"> • Žák pracuje tvořivě s literárním textem podle pokynů učitele a podle svých schopností. • Žák uplatňuje základní hygienické, režimové a jiné zdravotně preventivní návyky s využitím elementárních znalostí o lidském těle; projevuje vhodným chováním a činnostmi vztah ke zdraví. • Žák v tvorbě projevuje své vlastní životní zkušenosti; uplatňuje při tom v plošném i prostorovém uspořádání linie, tvary, objemy, barvy, objekty a další prvky a jejich kombinace.

Učební jednotka 9

Název UJ	Sjezdové lyžování – modelový příklad (nejen) environmentálního konfliktu
Škola	ZŠ Vrané nad Vltavou
Obor(y)	Přírodopis
Zařazení dalšího PT	EV
Stručná anotace UJ	Učební jednotka na modelové situaci sjezdového lyžování ukazuje rozdílné postoje konfliktních skupin, formou hraní rolí pomáhá rozvíjet schopnost argumentovat a konfrontuje osobní názory a postoje s těmi, které má žák plnit v rámci své role. V jednotce je využit model E – U – R.
Nutné předpoklady	<ul style="list-style-type: none"> • Orientace v pojmech problém, konflikt, případně environmentální problém a konflikt. • Techniky efektivní komunikace – schopnost naslouchat druhým, schopnost argumentovat, ...
Časový rozsah	90 minut
Ročník	9.
Cíle OSV	<ul style="list-style-type: none"> • Žák zvažuje své priority, na základě kterých se rozhoduje. • Žák identifikuje, které reálné problémy si zasluhují jeho angažovanost a tyto problémy řeší.
Oborové cíle	<ul style="list-style-type: none"> • Žák uvede příklady kladných i záporných vlivů člověka na životní prostředí a příklady narušení rovnováhy ekosystému.

Učební jednotka 10

Název UJ	Pánem svého času
Škola	ZŠ Vrané nad Vltavou
Obor(y)	Člověk a jeho svět
Zařazení dalšího PT	—
Stručná anotace UJ	Učební jednotka nabízí žákům možnost samostatně si naplánovat činnost během vyučovací hodiny a přestávky. Nejprve zkusí, co stihnou během jedné minuty, následně si pomocí tabulky rozvrhnou čas pro další hodinu. Samostatně plní zadané úkoly, zapisují si čas.
Nutné předpoklady	<ul style="list-style-type: none"> • Žáci umí sčítat, odčítat do sta. • Žáci se orientují v jednotkách času, znají číselný zápis časového údaje.
Časový rozsah	90 minut
Ročník	2.
Cíle OSV	<ul style="list-style-type: none"> • Žák plánuje svůj čas.
Oborové cíle	<ul style="list-style-type: none"> • Žák využívá časové údaje při řešení různých situací v denním životě, rozlišuje děj v minulosti, přítomnosti a budoucnosti.

Učební jednotka 11

Název UJ	Krtek
Škola	ZŠ T. G. Masaryka Poděbrady
Obor(y)	Český jazyk a literatura Člověk a jeho svět
Zařazení dalšího PT	—
Stručná anotace UJ	Žáci se učí o krtkovi. Informace získávají ze dvou různých zdrojů – z textu beletristického a z textu naučného. Porovnávají navzájem informace z obou typů textů, dohledávají nejasnosti.
Nutné předpoklady	—
Časový rozsah	90 minut
Ročník	2.
Cíle OSV	<ul style="list-style-type: none"> • Žák nekonfliktním způsobem sdělí spolužákovi, se kterým spolupracoval ve dvojici, co se mu na spolupráci líbilo a co by případně příště udělal jinak.
Oborové cíle	<ul style="list-style-type: none"> • Žák vyjadřuje své pocity z přečteného textu. • Žák pracuje tvořivě s literárním textem podle pokynů učitele a podle svých schopností. • Žák rozlišuje různé typy uměleckých a neuměleckých textů. • Žák porovnává na základě pozorování základní projevy života na konkrétních organismech, prakticky třídí organismy do známých skupin, využívá k tomu i jednoduché klíče a atlasy.

Učební jednotka 12

Název UJ	Umíš bezpečně používat internet a mobilní telefon?
Škola	ZŠ T. G. Masaryka Poděbrady
Obor(y)	Výchova k občanství
Zařazení dalšího PT	—
Stručná anotace UJ	Žáci formulují rizika spojená s používáním internetu a mobilních telefonů. Ve skupinách pracují s pracovními listy. Výsledky své práce prezentují před třídou.
Nutné předpoklady	<ul style="list-style-type: none"> • Žáci jsou zvyklí pracovat ve skupinách. • Žáci jsou zvyklí prezentovat výsledky práce před třídou. • Žáci jsou ochotní sdílet příklady ze svého života.
Časový rozsah	135 minut
Ročník	7.
Cíle OSV	<ul style="list-style-type: none"> • Žák odmítá šikanu (rozpoznává projevy, pojmenovává je a brání jim). • Žák se zodpovědně rozhoduje a jedná eticky v náročných situacích všedního dne. • Žák zhodnotí svůj přínos pro výsledek skupinové práce. • Žák pokládá publiku otevřené otázky, vztažené k obsahu své prezentace. • Žák si ověřuje porozumění publika tomu, co prezentoval.
Oborové cíle	<ul style="list-style-type: none"> • Žák rozpoznává netolerantní, rasistické, xenofobní a extremistické projevy v chování lidí a zaujímá aktivní postoj proti všem projevům lidské nesnášenlivosti.

Abstrakt

SAMKOVÁ, M. *Realizace osobnostní a sociální výchovy na základních školách*. České Budějovice 2012. Diplomová práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích. Teologická fakulta. Katedra pedagogiky. Vedoucí práce P. Bauman.

Klíčová slova: osobnostní a sociální výchova, průřezová témata, vzdělávání, základní škola, rámcově vzdělávací program základního vzdělávání, školní vzdělávací program

Již pátým rokem patří osobnostní a sociální výchova (OSV) do povinné složky základního vzdělávání v České republice. Práce se zabývá pojetím tohoto průřezového tématu na šesti základních školách. Teoretická část popisuje historii OSV, její tematické okruhy, cesty realizace, principy, postavení v rámcově vzdělávacím programu pro základní vzdělávání a vztah k ostatním průřezovým tématům.

Výzkumná část obsahuje analýzy školních vzdělávacích programů šesti základních škol z hlediska OSV, rozbor dotazníků pozorovatele učebních jednotek pracujících s tématy OSV a rozbor sebereflektivních dotazníků učitelů těchto jednotek.

Abstract

Implementing personal and social education in primary school education

Key words: personal and social education, cross-curricular subjects, education, primary school, primary school curriculum, school curriculum

For the fifth year running, personal and social education (PSE) has been a part of primary school curriculum in the Czech Republic. This study examines how this cross-curricular subject is dealt with in six different primary schools. The theoretical part describes the history of PSE, its objectives, methods of implementation, principles, its position in primary school curriculum and its relationship to other cross-curricular subjects.

The research part contains a study of the school curriculum of six primary schools from the point-of-view of PSE, an analysis of questionnaires for observer of educational units working with PSE objectives and an analysis of self-examining questionnaires for the teachers of these units.